TÜRK KÜLTÜRÜNÜ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ

YAYINLARI: 43

ETRÜSKLER TÜRK MÜ İDİ?

ADİLE AYDA

Ankara
1974

Yayınlayan: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü
P.K. 14 Çankaya – Ankara. Tel: 25 12 23 – 17 73 47
Dizilip basıldığı yer: Ayyıldız Matbaası – 1974 Ankara

GİRİŞ

ETRÜSKLER TÜRK MÜ İDİ?

A D İ L E   A Y D A

Ankara
1974

İ Ç İ N D E K İ L E R

I
GİRİŞ

II
TEZ VE DELİLLER

Ö N S Ö Z

Bugün Atatürk'ün Dil ve Tarih çalışmaları söz konusu olduğu zaman, bir çok aydınlarımız üstün bir tavır takınarak: "Ha evet, şu Güneş-Dil teorisi" deyip geçmeği bir meziyet saymaktadır. Aslında ne dediklerinin farkında değillerdir. Çünkü Güneş-Dil teorisi başka, Atatürk'ün şu veya bu konudaki tarihî nazariye ve görüşleri başkadır.

Atatürk'e göre Sümerler ve Hititler Türktü. Bu, Sümerbank ile Etibank'a verdiği adlardan bellidir. Ayrıca Atatürk mühim bir gemimize Etrüsk adını vermişti. Bu da Etrüskler hakkındaki kanaatini göstermektedir. Kendisinin tarih alanındaki çalışma arkadaşlarından Dr. Reşat Galip, Atatürk'ün inandığı görüşleri yansıtan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde okuduğu "Türk ırk ve medeniyetine bakış" adlı tebliğde, Etrüsklerin Türkler gibi brakisefal olduklarını hatırlattıktan sonra Etrüsk kelimesinin bir diğer şekli olan Tursk kelimesi hakkında şöyle diyordu:

"Bu kelimenin cezrinin Türk kelimesiyle dikkati calip ve aşikâr yakınlığı işaret edilmeğe değerlidir."

Atatürk'ün bir diğer çalışma arkadaşı olan ve Güneş-Dil teorisini kabul etmediği için Atatürk'ün sitemlerine maruz kalmış bulunan rahmetli babam Profesör Sadri Maksudî bana birkaç defa: "Hititleri bilmem amma, Sümerlerle Etrüsklerin Türk olduklarından eminim" demiştir. Nitekim o zamandan beri Hititlerin dili çözülmüş ve kendilerinin Hin-Avrupalı bir ulus oldukları isbad edilmiştir.

Babamın Etrüskler hakkındaki fikri bende o kadar yer etmiştir ki, vefatından beri, elime fırsat geçtikçe, Etrüskler hakkında bilgi toplamaya çalışmışımdır. Roma Büyükelçiliğine Elçi-Müsteşar tayin edilince, fırsatların en büyüğüne kavuştuğumu düşünerek, vaktiyle Etrüsklerin yaşadığı bu memleketin dilini, yani italyancayı öğrenmeye, öğrenir öğrenmez de, Etrüsklerin menşei hakkındaki Italyan kaynaklarını inceleme koyuldum.

Ayrıca, Etrüsklerle ilgili Enstitü ve Müzelerde ve Etrüsk mezarlarında tetkikte bulunduğum gibi, her tatilde bir Etrüsk şehrini gezmeği prensip edindim. Böylece Etrüsk Araştırmalarının merkezi olan Floransa'dan başka, Tarquinia, Orvieto, Chiusi, Bolsena, Viterbo, Perugia, Alatri, Capua şehirlerindeki Etrüsk medeniyetinin kalıntılarını yakından incelemek imkânını buldum.

Araştırmalarım ilerledikçe, tarihin her devrinde Anavatanlarından çıkarak, yeni vatanlar bulmak için mesafeleri hiçe saymış olan eski Türklerle Etrüskler arasındaki benzerlik dikkatimi çekti ve Etrüsklerin Türk olduklarına dair kanaatim her gün bir az daha kuvvetlendi. Bu kanaat bende yer ettikçe ve kendime göre mühim saydığım ipuçları elime geçtikçe, bunları Batı ilim dünyasına tanıtmanın bir ilmî ve millî vazife olduğunu düşündüm. Bu düşüncenin etkisi ile fransızca olarak bir kitap yazmağa başladım. Tabiîdir ki, bu kitabın

tamamlanması zaman isteyecek, yayınlanması da belki ancak beş on sene sonra mümkün olabilecekti.

Halbuki, Etrüsklerin Türklüğü ve bunu isbad eden deliller bana o derece aşikâr görünüyordu ki, bu ilmî gerçeği bir başkası benden evvel davranıp açıklar korkusu ile, delillerimden bazılarını bir an evvel ortaya koymak ihtiyacını duydum. Ve işte, bu şartlar altında, 1970 de, Roma Arkeoloji Enstitüsünde bir konferans verdim. Konferans metnini bir sene sonra "Les Etrusques étaient-ils des Turcs?" adı ile aynen bastırdım. Bu defa, metnin türkçeye tercümesini burada sunmaktayım.

Ancak Etrüskler hakkında dilimizde hemen hemen hiç eser bulunmadığını göz önüne alarak, bir Giriş faslı halinde, bu ulus hakkında kısaca bilgi vermeği faydalı buldum.

Etrüsklerin Türk oldukları hakkındaki tez yeni değildir. Fakat benim bu tez lehindeki bütün delillerim yenidir. Bunlar tamamen şahsî buluşum eseri olup, araştırma, karşılaştırma, düşünme ve inceleme sonucudur. Şunu da belirtmeliyim ki, okuyucunun bu kitapta bulacağı deliller fransızca olarak yazmakta olduğum geniş çaptaki eserimden ortaya koyacağım delillerin belki onda biridir.

Bu küçük kitabın gerek kapağında, gerek içinde, Türk yerine Proto-Türk tabirini kullanmanın belki daha ilmî olabileceğini kabul ediyorum.

Fakat Türk ulusu zaman ve mekân içinde o kadar az değişen, ezelî ve ebedî bir ulustur ki, onun en eski atalarına bile sadece Türk demeği tercih ettim.

Hemen bundan otuz kırk sene evvel tarih-öncesi sayılan bazı devirler bugün tarihin sınırları içine girmiştir. Ayni şekilde, meselâ, Proto-Hitit adı verilen kavimler bugün belirli isimler alarak, tarihte kendilerine has mevkii işgal etmişlerdir. Batılı bilginler Yunanistan'da, Ege denizinde ve Batı Anadolu'da yaşamış en eski kavimlere evvelce "Pré-héllénique" deyip geçmişken, şimdi her birine ayrı birer ad ve hüviyet aramak mecburiyetini hissetmektedirler. Yani, tarihte "proto"lar, "pré"ler yavaş yavaş yok olmaktadır.

Etrüsklere dair Roma'da yaptığım konferansı bastırırken, Fransız okuyucularına hitap eden bir önsöz yazmıştım. Bunun bir kısmını türkçeye çevirerek aşağıya alıyorum:

"...Biliyorum, kanaat ve imanlarının temelini yıktığım bazı etrüskologların şiddetli hücumlarına hedef olacağım. Veyahut karşımda sadece bir sükût duvarı örülecektir.

Şunu biliyorum ki, Etrüsklerin Çinli veya Moğol olduklarını iddia etmiş olsa idim, Batı ilim âleminde daha az mukavemetle karşılaşabilirdim. Bunun sebebi şudur: Bir çok ahval, Haçlı seferlerinin hâtırası, Osmanlı Fütuhatı, yüzyıllardan beri fanatik hıristiyan çevrelerinin yaptığı menfi propaganda ve saire Türk milletini Batıda sevimsiz bir millet haline getirmiştir.

Bununla beraber, bu dünyada, er geç hakikatin kendini kabul ettirdiğine inanıyorum. Günün birinde, Orta Asya'daki kazıların neticeleri ırkçı peşin hükümlerin ve politik mülâhazaların tesirinde olmayan bilginler tarafından, daha objektif ve daha tarafsız bir şekilde incelenir, bilginler arasında Orta Asya'nın sanatı ile Etrüsklerin sanatı arasındaki şaşılacak benzerliğin farkına varılır ve Etrüsk dilinin tetkikini Romanist veya Germanist bilginler değil, Türkologlar ele alırsa, o zaman ister istemez, Roma Arkeoloji Enstitüsü'ndeki konferansımda ileri sürdüğüm ve bu küçük eserle geniş okuyucu kitlesine tanıtmaya çalışacağım teori kabul edilecektir...".

Bu Önsöze son verirken, şunu da söyleyeyim ki, benim bugün için, Üniversitenin içinde ve dışında bir ilmî görevim olmadığını sebep göstererek, bu kitabın ciddiye alınamayacağını iddia etmek isteyenler olabilecektir. Fakat hakikî âlimlerin, yani ilmî gerçeğe âşık olanların, şahsımı bir tarafa bırakıp, sadece esere ve eserin ilmî olup olmadığına bakacaklarından eminim.

ADİLE AYDA

I

ETRÜSKLERİN TARİHİ ÖNEMİ

Etrüsklerin menşei, asıl adı ve dili hakkında Etrüskoloji bilginleri arasında fikir ayrılıları olduğu halde, bir noktada hepsi söz birliği halindirler. O da, Etrüsklerin medeniyet tarihinde çok önemli bir mevkii olduğudur. Gerçekten, bugün İtalyan müzelerini, Louvre Müzesini, British Museum'u dolduran Etrüsk sanat eserleri, yüksek bir medeniyet seviyesini gösteren, inceliği, mükemmelliği ile göz kamaştıran eserlerdir.

Bilindiği gibi, Batı medeniyetinin temeli Yunan ve Roma medeniyetleridir. Roma medeniyeti ise, bugünkü tarihî ve arkeolojik incelemelerin kesin olarak ispat ettiğine göre pek çok unsurunu Etrüsklere borçludur. Misâl olarak bazı alanlardaki Etrüsk tesirine işaret edelim:

1 – Devlet Teşkilatı ve Hukuk:

Romalılar siyasî ve idarî kuruluş şekillerinin çoğunu Etrüsklerden almışlardır. Meselâ, önce bir Danışma müessesesi olup, daha sonra yasama yetkileri kazanmış olan Yaşlılar Meclisi (Senato) Romalılara Etrüsklerden geçmiştir. Roma Hukukundaki meşhur "İmperium" mefhumunu bile, Etrsükoloji bilginlerine bakılırsa, Romalılar Etrüsklerden almışlardır. Eski Türklerdeki "Kut" mefhumuna tekabül eden ve Devlet otoritesi, Yönetme yeteneği veya İcra Kuvveti diye izah ve tarif edebileceğimiz bu mefhum, bilindiği gibi bugün her Anayasanın temelidir. Romalılar sadece Devlet otoritesi fikrini değil, Devlet otoritesinin sembol ve amblemlerini de Etrüsklerden almışlardır. Bu arada diğer Lâtin dillerine de geçmiş, "taht" anlamındaki "trona" kelimesi bile etrüskçedir[1].

2 – Ordu Teşkilatı:

Romalılar askerî müesseseleri de Etrüsklerden almışlardır. Esasen, Roma Ordusunun kurulması ve düzenlenmesi Etrüsk Kralları devrinde olmuştur. Onbaşılık, Yüzbaşılık, Binbaşılık müesseseleri Etrüsklerden Romalılara, Romalılardan da diğer Batı milletlerine geçmiştir[2].

3 – İnşaat ve Mimarlık:

Romalılar sur, kale, mabet, köprü inşa etmeği Etrüsklerden öğrenmişlerdir. Etrüsklerin dini, dünya işlerine ait bilgileri de içine alıyordu. Meselâ, bir köprü inşasına ait sanat, usul ve teknik ancak rahiplerin bildiği birer sırdı. Onun için rahiplerin bir ismi de Köprü-yapan idi. Romalılar bunu tercüme ederek, "Pontifex" şeklinde kendi rahiplerine de unvan yapmışlar ve kelime Romalılardan Hıristiyan Kilisesine geçmiştir. Bugün Papanın taşıdığı başlıca unvan Lâtince olarak "Pontifex Maximus", fransızca olarak "Pontife Suprême" dir. Manası da "Büyük Köprü Mimarı" dır[3]

4 – Yol İnşaatı:

Romalılardan evvel Etrüsklerin İtalya yarımadasını yollara kavuşturduğu bugün isbat edilmiştir. Bugün Roma çevresindeki meşhur yollardan biri olan Via Clodia Etrüskler tarafından yapılmıştır[4].

---

[1] Massimo Pallotino, "Etruscologia", Hoepli, Milano 1968, s. 221.
[2] Agnes Carr Vaughan, "Those mysterious Etruscans", Robert Hare, London 1966, s. 144–145.
[3] H. V. Morton, "A traveller in Rome", Methuen and Co. London 1966, s. 358.
[4] Hugh Hencken, "Tarquinia and Etruscan origins", Nijmegen 1968, s. 23.

5 – Bataklıkları kurutma ve toprağı sulama tekniği:

Romalıların bunları Etrüsklerden öğrendiklerini gösteren hikâye ve efsaneler mevcuttur[5].

6 – Plâstik Sanatlar:

Bugün Etrüskler bilhassa resim ve heykelcilik alanında meydana getirdikleri sanat hazineleri ile tanınmaktadır. Roma kurulduktan sonraki ilk yıllarda Roma'yı, Roma'nın meydanlarını, binalarını, mabetlerini hep Etrüsk sanatçıları süslemişlerdir[6].

7 – Kuyumculuk:

Romalılar kuyumculuğa da Etrüsklerden öğrenmiş ve daha sonra diğer Batı milletlerine öğretmişlerdir. Avrupa'nın çeşitli müzelerinde bugün seyredilebilen Etrüsk mücevherlerinin güzelliği ve inceliği insanı hayran ve şaşkın bırakmaktadır. Meşhur Fransız etrüskologlarından Raymond Bloch diyor ki: "Bunların eşi bugün yapılamamaktadır… Bugünkü kuyumcular Etrüsklerin bu inceliği elde etmeği nasıl başarabildiklerine akıl erdirememektedir."[7]

---

[5] H. H. Scullard, "The Etruscan cities and Rome", Thames and Hudson, London 1967, s. 62.

[6] Dr. Şükrü Akaya, "Etrüsk Kültürü ve Roma Kültürüne tesiri" Türk Tarihinin Anahatları, Seri III, No. 4, s. 20-21.

[7] Raymond Bloch, "The Etruscans", Thames and Hudson, London 1965, s. 184.

II

İTALYA'DA ETRÜSKLERİN HÂKİMİYETİ

Geçen yüzyılın başında ekseri bilginler Etrüsklerin M.Ö. 8 inci asırda tarih sahnesine çıktıklarına, kendilerinin o sırada birdenbire yoktan var olduklarına inanıyorlardı. Bu sebeple, İtalya'nın Bologna şehrinin yakınındaki Villanova kasabasında yapılan kazılarda Etrüsklerin medeniyet eserlerine pek benzeyen, fakat M.Ö. 8 inci asırdan daha öncesine ait eşya bulununca bilginler pek şaşırdılar. Bulunan sanat eserlerini meydana getirenlere bir hüviyet ve isim verilememesi yüzünden, kendileri için "Villanovian" adı münasip görüldü.

Bir müddet sonra, daha da önceki devire ait eşya meydana çıkınca bunların sahibi "Protovillanovien" oldu. Bu acayip adlı milletler hakkında pek çok yazılar yazıldı, eserler yayınlandı.

Bugün artık bilginlerin çoğu Villanovien'lerin de, Protovillanovien'lerin de, Etrüsklerden başkası olmadığı kanaatindedir. Böylece, İtalya'da, Etrüsklerin geçmişi M.Ö. Onuncu ve hattâ Onüçüncü yüzyıla kadar çıkmaktadır.

"Tez ve Delililer" kısmında da görüleceği üzere, Etrüsklerin menşei meselesi bilginler arasında tartışma konusudur[8]. Ancak hiç bir bilgin'in inkâr edemeyeceği tarihî bir gerçek varsa, o da M.Ö. 8 inci asrın başında İtalya'da güçlü bir Etrüsk devletinin mevcut olduğudur.

Meşhur Romalı tarihçi Titus Livius Etrüsklerin siyasî kudreti hakkında şöyle der: "Etrüsk devletinin kuvveti o kadar büyüktü ki, şan ve şöhreti Alp dağlarından Messina boğazına kadar, kara ve denizleri sarmıştı".

Ünlü Romalı hatip Caton ise: "Bütün İtalya Etrüsklerin egemenliği altında idi" der.

Tabiîdir ki, her iki yazar bu sözleri Etrüsk hâkimiyetinin zirvesinde bulunduğu devir için söylemişlerdir. Bu devirde, yani M.Ö. sekizinci ve yedinci yüzyıllarda[9], Arno ile Tiber nehirleri arasında bulunan Merkezî Etruria'dan başka, Etrüskler İtalya yarımadasının kuzeyindeki Po nehri vadisini de ele geçirmişler, güneyde ise, Yunan kolonilerine komşu olan toprakların çoğunu fethederek, Kapua şehrine kadar uzanmışlardı. Gerçekte Kapua'yı bir serhad şehri, yani Etruria'nın güneydeki kapusu olmak üzere, kendileri kurmuşlardı.

Milâddan önceki yedinci ve altıncı yüzyıllar Etrüsklerin deniz gücü bakımından da, en kuvvetli oldukları devirdir. Bu devirde Etrüskler Akdeniz'in Batı kısmına tamamen hâkimdir. Ancak müttefikleri Kartacalılara Sardenya'nın bazı sahillerini işgal etmeğe müsaade etmektedirler. Korsika adası Etrüsk egemenliği altındadır. Etrüsk resmî donanması kadar, Etrüsk korsanları da, Yunanlı denizcileri dehşet içinde yaşatmaktadır. Bu duruma tepki gösteren Yunanlılar (Foçalılar) Etrüskler tarafından M.Ö. 535 de, Aleria'da ağır bir yenilgiye uğratılıyor.

Etrüsklerin siyasetçe kudretli oldukları devirde, Kuzey, Orta ve Güney Etruria'yı teşkil eden bölgelerin esaslı bir merkezî sisteme bağlı oldukları anlaşılıyor. Başlangıçta, her birinin birer kabilenin yaşama alanı olduğu tahmin olunan bu bölgeler, zamanla, Yunanistan'da

---

[8] Bu konuda, tarihin babası sayılan Herodot'un, her Etrüskoloji eserinde zikredilmesi âdet olan satırları şunlardır: "...Manes'in oğlu Atys'in krallığı zamanında Lydia'da çok korkunç bir açlık hüküm sürmüştü… Kral halkı iki gruba ayırmış ve kur'a ile, bir grub kalıp öteki grubun göç etmesini kararlaştırmıştı. Lydia'da kalanlara kendi, göç edenlere de oğlu Tyrrhenos kumanda edecekti. Kur'a çekildikten sonra bir kısım Lydialılar İzmir kıyılarına gittiler ve orada gemiler inşa ederek hayatlarını kazanmak için bir yurt bulmak üzere denize açıldılar. Bir çok ülkeden geçtikten sonra, İtalya'nın kuzeyindeki Umbriya bölgesine geldiler ve buraya yerleştiler…" (Herodot, Perihan Kuturman tercümesi, Hürriyet İstanbul 1973, s. 43).

[9] Etrüsk sanatının gelişmesi bakımından, bilhassa altıncı yüzyıl mühimdir.

olduğu gibi, birer site-devlet halini almış ve bunun neticesinde Cerveteri, Vulci, Volsinii gibi gelişmiş şehirler meydana gelmiştir.

"TEZ VE DELİLLER" kısmında görüleceği gibi, bazı etrüskologlara göre[10] bu devirde Roma da, Etrüskler tarafından kurulmuş bir Etrüsk şehri idi.

Efsane der ki, Romulus M.Ö. 743 de Roma'yı kurduktan sonra, şehri iskân etmek için ırk ve sınıf ayırımı yapmadan şehre vatandaş kabul edeceği ilân etmiş, fakat Roma vatandaşlığına talip olanları da önce "asylum" (asul) adını verdiği bir sahada karantinaya tabi tutulmuştur. Böylece şehre Etrüsk olmayan bir çok unsurlar dolmuştur. Fakat anlaşıldığına göre Etrüskler, kendilerini kurucu ve soylu sayarak ayrı mahallede oturmuşlardır. Çünkü imparatorluk devrinde bile, Roma'nın göbeğinde Vicus Tuscus", yani Etrüsk mahallesi diye bir bölge mevcuttu.

Roma'ya gelip yerleşen ve ekserisi bekâr olan yeni vatandaşların aile kurabilmeleri için, Romulus kestirme bir çare düşünerek, en yakın komşu kavim olan Sabinler nezdinde toptan kız kaçırma olayı tertip eder. Bunun üzerine Sabin babalar ve ağabeyiler Romalılara savaş açarlar. Ancak, Romalı kocalarını beğenmiş olan Sabin kızların araya girmesi üzerine savaş durdurulur ve anlaşma yapılır ve hattâ bir nevi siyasî birleşme olur.

Roman'nın ilk kralı olan Romulus, genç yaşta, bir fırtına esnasında kaybolur. Efsaneye göre göğe yükselip ilâhlaşır. Fakat bir rivayete göre de, İhtiyarlar Meclisi (Senato) üyelerinden bir grup kendisini öldürüp, cesedini yok etmiştir. İnsanın ister istemez aklına gelen şudur ki, olay bir soy mücadelesi neticesidir ve muhtemelen Lâtinlerin intikamı eseridir.

Romalı tarihçilere göre, Romanın Romulus'den sonraki krallarından bazıları Etrüsk, bazıları Lâtin idi. Ancak bunlardan önemli işler başarmış ve Roma'nın hayatına yenilikler getirmiş olan Lâtin gösterilmesi bilhassa dikkati çekmektedir. Meselâ, Roma'da askerî ve idarî alanda büyük reformlar yapan ve bugün bile bir kısmı ortada duran meşhur Roma surlarını yaptıran Servius Tullius, Romalı tarihçilere dayanılarak, Sabin, yani Lâtin zannedilirdi. Zamanımızda bulunmuş vesikalar kendisinin Etrüsk olduğunu ispat etmiştir. Ayni şekilde, Roma'da Etrüsk dinini yerleştiren ve kökleştiren dindar kral Numa Pompilius'un Etrüsk olmaması düşünülemez. Halbuki o da, Romalı tarihçilerin iddiasına göre, bir Lâtin idi.

Bugün bir çok etrüskologlar Roma'nın kuruluşundan sonraki kralların hepsinin Etrüsk olmuş olduğunu düşünüyor ve Roma'nın krallık devrini Etrüsk devri diye niteliyorlar.

Roma'nın krallık devri M.Ö. 509 yılına kadar devam eder ve şöyle nihayet bulur.

İtalya yarımadasının güneyinde bulunan ve Etrüsklerin siyasî kudretini çekemeyen Yunan siteleri, Etrüsk devletini yıkmak için en iyi çarenin, en güçlü Etrüsk sitesi olan Roma'da karışıklık çıkarmak olacağını düşünürler. Etrüsk olmayan ahalinin gittikçe çoğaldığı bu siteye tüccar kılığında ajanlar göndererek, gerek halk, gerek asilzadeler arasında, Etrüsk kralı ve büyükleri aleyhinde propaganda yapmağa, halkı kışkırtmağa ve isyana teşvik etmeğe başlarlar. Kral ailesi hakkında çeşitli yalan ve iftiralar uydurarak, krala da "Mağrur Tarhan" adı takılarak, bu tabirin halk arasında yayılmasına dikkat ederler. Böylece zemin hazırlandıktan sonra, halkı ayaklandırabilecek vesileyi yaratmak için, kralın yetişkin oğullarından birini kullanmağı münasip görürler. Prense, genç ve güzel bir kadını önce yarı çıplak gösterdikten ve onunla yalnız kalmasını temin ettikten sonra, kadının namusuna tecavüz edildi diye sokak sokak bağırarak, halkı ayaklandırırılar.

Kral, hayatını kurtarmak için, ailesiyle birlikte Roma'yı terk eder ve idare Etrüsk olmayanların eline geçer.

Roma tarihçileri bu olayı demokrasi ruhunun istibdada karşı zaferi şeklinde göstermek istemişlerse de, aslında bunun Lâtinlerin Etrüsklere baş kaldırması, yani bir soy tepkisi niteliğinde olmuş olduğunda şüphe yoktur. Ayrıca, Romalı tarihiler komplo'nun sırf bir millî

[10] Tez ve deliller kısmında (20) sayılı dip nota bakılsın.

tepki zannedilebilmesi için, işin içindeki Yunan parmağını daima gizlemişlerdir. Bu sebeple bugün bunu pek az tarihçi bilir ve zikreder.

III

ETRÜSKLERİN GÜNLÜK HAYATI

Etrüsklerde aile bağları kuvvetli ve aile hayatı önemli idi. Bir çok Etrüsk mezarlarında bulunmuş karı koca heykelleri ve bunlardaki yüz ifadeleri, eşler arasındaki karşılıklı şefkati göstermesi bakımından, bunun delili sayılmaktadır. Etrüsklerde aile hayatı aile dışında da devam ederdi. Çünkü Etrüsk kadını her yere kocası ile birlikte gider ve onun meslekî meşguliyetleri dışında hayatına iştirak ederdi. Kendilerinde harem selâmlık hayatı mevcut olduğu için, Yunanlılarla Lâtinler buna pek şaşarlardı.

Etrüskler spora ve sor gösterilerine pek düşkündü. Millî ve dinî bayramlarda, bütün Etrüsk şehirlerinde at yarışları ve güreş gibi gösteriler düzenlenirdi. Bunun dışında da, sık sık çeşitli spor yarışmaları tertip edilir ve bunlar, bugünkü futbol maçları gibi, halkın büyük eğlencesini teşkil ederdi. Romalılardaki "sirk"[11], yeni her çeşit yarışma merakının Etrüsklerden geldiğini ve hatta meşhur "gladiatör" oyununun bile Etrüsklerden alınma olduğunu tarih bilginleri yazar[12].

Etrüskler sahne oyunlarını a pek severlerdi. Romalı tarihçilerin kayıt ve ifadesine göre, Etrüskler arasında trajedi yarları bile varmış. Lâtin dilindeki, tiyatro ile ilgili hemen bütün kelimelerinin aslının etrüskçe oluşu Romalıların tiyatro, sanat ve tekniğini de Etrüsklerden almış bulunduğunu göstermektedir. Esasen, Romalılar İmparatorluk devrinde bile, muayyen millî günlerde gösteriler tertip etmek lâzım olduğu zamanlar, Etrüsk şehirlerinden tiyatro ve raks sanatçıları getirirlerdi[13].

Etrüskler maddî hayatı mühimsemekle beraber, mânevî hayata da büyük değer verirlerdi. Başka deyimle, Etrüskler çok dindar idiler. İnsanlarla tanrılar arasında atalıksız bir diyalog halinde sürüp giden mânevî ilişkilerin bulunduğuna inanırlardı. Tanrılar bir takım işaretler ve olaylar şeklinde, insanlara talimat ve mesajlar gönderiyorlardı. Bir ağacın dalının kırılması, bir kuşun pencere kenarına konması, yağmurun şu veya bu şiddette gök gürlemesi tanrılardan gelen birer haberdi. Bunların her biri tanrıların muayyen bir arzusuna alâmet veya memnuniyet, hiddet gibi hislerine işaretti. Rüya tabir eder gibi bunları tabir ve tefsir etmek rahiplerin başlıca vazifesi idi.

Etrüsk rahipleri kuşların uçuşuna, şimşek çakmasına ve kurban edilen hayvanların karaciğerine bakmak suretiyle de, tanrıların arzularını keşfederler, onların gizli ve kutsal dilinin tercümanlığını yaparlardı.

Etrüsk kadını tıpkı, ziyafetlerde, tribünlerde olduğu gibi, dinî törenlerde de, süsünü kıyafetlerini ihmal etmeksizin, kocasının yanında yer alırdı.

Esasen Etrüsk kadını da erkeği de, yiyip içmeği sevdikleri kadar, giyinip kuşanmayı severlerdi. Kadının elbisesi iki parçadan ibaretti: ince kumaştan topuklara kadar inen bol etekli entari, onun üzerine işlemeli veya desenli ağır kumaştan bir nevi kaftan.

Chiusi müzesinde gördüğüm kadın heykellerine bakılırsa, genç kız ve kadınların, saçlarını, Türkmen kızları gibi, incecik örgüler halinde omuzlarına bıraktıkları anlaşılıyor.

Erkekler de, Yunan modasının tesirinden önceki devirde, eski Türkler gibi uzun saç bırakırlardı. Bu uzun saç üzerine, yine eski Türkler gibi tepesi sivri bir başlık ("tutul" (us)),

[11] Sirk kelimesi yunancadaki "kirkos" kelimesinden gelen Lâtince "circus" un kısaltılmasıdır. Yuvarlak düzey demektir.

[12] Massimo, Pallotino, "Etruscologia" s. 328.

[13] O. W. Von Vacano, "The Etruscans in the Ancient World. Midland Book 1965, s. 6.

yani bir nevi külâh giyerlerdi. Erkeklerin elbisesi "taban-nus" idi. Sonraları Romalıların "toga" dedikleri bir cübbe ile vücutlarını sarmağa başlamışlardır.

Gerek erkekler, gerek kadınlar burnu sivri ve kalkık bir çeşit papuç giyerlerdi ki, süslü olduğu kadar da sağlamdı. Bu "Etrüsk papucu" dünyada meşhurdu ve bugünkü İtalya, nasıl Fransa'ya, İngiltere'ye ayakkabı ihraç ediyorsa, o zamanki Etruria da Yunanistan, Fenike gibi ülkelere, başka mallar meyanında, gemiler dolusu papuç satardı.

Süsüne düşkün olan Etrüsk kadını mücevhere de değer verirdi: Törenlere, ziyafetlere gittiği zaman, kolye, küpe, iğne, yüzük, bilezik gibi çeşitli mücevherler takmağı severdi.

Böylece, sağlam bir ekonomiye dayanan kuvvetli bir devlet kurmuş olan Etrüskler, refah ve bolluk içinde yaşayıp gidiyor, her şeyi kendilerinden öğrenmiş, her şeyi kendilerinden almış olan Lâtinlerin ruhuna gizli aşağılık kompleksinin Etrüsk milleti için ne büyük tehlike teşkil ettiğini akıllarına getirmiyorlardı.

IV

ETRÜSKLERİN ROMALILAR TARAFINDAN YOK EDİLİŞİ

Romanın Etrüsk idaresinden çıkması Etrüsk sitelerinde endişe yarattı. Durumu gören Chiusi[14] Kralı Porsenna, tahtından kovulan Roma kralını yeniden tahtına oturtmak için askerî teşebbüse girişti. Fakat bir aralık Roma'yı zaptetmeğe bile muvaffak olmasına rağmen, teşebbüsü sonuçlanamadı. Bir müddet sonra da, oğlu Lâtin Siteleri Birliğinin ordusuna yenilince, Roma Lâtinlerin eline geçti.

Romalılar bu zaferlerden büyük cesaret aldılar ve sıra ile diğer Etrüsk şehirlerini de zaptetmeği tasarladılar.

Yukarıda işaret edildiği üzere, Romalılar her şeyi Etrüsklerden öğrenmiş, medeniyetlerini Etrüsklerden almış olduklarından, onlara karşı kuvvetli bir aşağılık duygusunun tesiri altında idiler. Bunun neticesi olarak, Romalılar Etrüsklere karşı düşmanlık ve kin besliyorlardı. Her Romalı Etrüskleri yenmek, ezmek Etrüsk olan her şeyi tahrip etmek arzusu ile yanıp tutuşuyordu. Dört asır süren Etrüsk – Roma mücadelesi sırasında bu dinmez kinin vahşi ve korkunç tezahürlerine defalarca şahit olunmaktadır.

Romalılar kentlerine pek yakın olan Veies[15] şehrini kuşatmakla işe başladılar. On sene süren kuşatmanın sonunda bir hiyle ile girdikleri şehirde misli görülmemiş katliâm yaptılar. Kendi milletini daima şirin göstererek yazan Titus Livius bile, ilk yirmi dört saatin her dakikasının adam öldürme ile geçtiğini kaydeder[16].

Muzaffer Romalılar, sanat ve medeniyet seviyesini, zenginlik ve refahını ötedenberi kıskandıkları Veies'nin mabetlerini, meydanlarını, parklarını ve bahçelerini süsleyen üç bin (!) heykeli Roma'ya taşımağı da ihmal etmediler. Bu arada, Ana tanrıça Ani'nin heykeli Roma'ya götürülerek, Junon ismiyle bir mabede yerleştirildi ve tanrıçanın sadece heykeli değil, kendisi de artık Roma'ya taşındı, diye Roma halkı inandırıldı.

Bundan sonra Etrüskler için çöküş devri başlar. Bir yandan Yunanlılar Etrüsklerin kuzeydeki Adria, Spina gibi limanlarını zaptederler, bir yandan da Romalılar, Etrüsk tesanüdünü diplomasi ile yıkmağı başararak, sıra ile Cerveteri (M.Ö. 351), Tarquinia (300), Volterra (295), Volsinies (283), Vulci (273) şehirlerini ele geçirirler. Bu şehirlerin hepsinde merhametsizce katliam yapılır, katliamdan kurtulan ahali de esir olarak satılır[17].

Roma tarihinin karışık bir devri olan M.Ö. İkinci yüzyılın ortalarında Marius ile Sylla arasındaki siyasî rekabet yüzünden çıkan iç savaş sırasında, Etrüsk halkının desteklediği Marius yenilince, Sylla bütün Etrüsk şehirlerinde katliamı emreder ve bu şehirlere askerî garnizonlar yerleştirir[18].

İsa'nın doğumundan 40 yıl önce Perugia zaptedildikten sonra, şehrin ileri gelenlerinden 300 kişi Roma'ya götürülerek, Sezarın mezarı üzerinde birer koyun gibi kurban edilirler[19].

Burada şunu kaydetmek lâzımdır ki, Etrüsklerin Romalılar tarafından yok edilişi dünya tarihindeki ilk metodik ve sistemli "jenosid" hareketidir. Bu "ulus öldürme" hareketi

---

[14] Etrüskçe "Kamar".
[15] Etrüskçe "Veia".
[16] Christopher Hampton, "The Etruscans and the survival of Etruria", Camelot Press Ltd. London 1969, s. 116.
[17] Ch. Hampton, ayni eser, s. 141.
[18] R. Bloch, "Les Etrusques", Presses Universitaires, Paris 1968, s. 46.
[19] Ch. Hampton, aynı eser, s. 35.

kendini sadece maddî sahada değil, mânevî sahada da göstermiştir. Bizzat bir İtalyan yazarı şu itirafta bulunur:

"Romalılar Etrüskleri yok etmekle kalmayıp, medeniyetlerinin en ufak izini bile ortadan kaldırmak için ellerinden geleni yapmışlardır."[20]. Ünlü İngiliz yazarı Lawrence'in Etruscan Places" adlı eseri de buna benzer hükümlerle doludur[21]. Roma'nın gerek Cumhuriyet, gerek İmparatorluk devrindeki idarecileri bir yandan Etrüskleri millet olarak, nüfus olarak yok ederken, bir yandan da medeniyetlerini ve kültürlerini yok etmeğe çalışmışlardır.

Burada tabiî olarak bir sual doğuyor: Etrüsklerin kültürü, yani edebiyatı varmı idi ki? Tarihçi Titus-Livius'un kaleminden kaçmış aşağıdaki cümle bu suale açık bir cevap teşkil ediyor. Etrüsklere yapılan kötülükleri daima meşru ve vatanî şeklinde gösteren bu şoven tarihçi şöyle der:

"Bugün nasıl gençlerin Yunan edebiyatını öğrenmeleri moda ise, bir zamanlar da, Romalı gençlerin Etrüsk edebiyatını tahsil etmeleri âdetti"[22]

Titus-Livius'un bahsettiği bu edebiyat maalesef bugün yoktur. Romalılar tarafından yazılan eserlerin hemen hiç biri kaybolmamış olduğu halde, Etrüsk edebiyatına ait eserlerin hepsinin toptan kaybolmuş olmasını bugün Batılı Etrüskologlar "garip" buluyorlar ve bunların Romalı devlet adamları tarafından kasden yok edilmiş olduğunu ima ediyorlar[23]

Gelgelelim Romalı yazarlardan bazılarının eserlerinde muayyen Etrüsk şiirlerine ait imalar ve muayyen Etrüsk trajedi yazarlarına ait kayıtlar vardır. Bugün Romalı bilgin Varron Etrüsklerin tarih kitaplarını lâtinceye tercüme ettirdiğini ve bunlardan çok istifade ettiğini bildirir. Meşhur hukukçu ve filozof Çiçeron Etrüsklerin dine ait eserlerini kaynak gösterir. Hani bütün bu eserler?

Bu arada İmparator Claudius'un hikâyesi cidden ilginçtir:

Roma tarihinin yine karışık bir devri olan İsa'dan sonraki I. yüzyılda, Osmanlı tarihindeki Yeniçeri kazan kaldırması gibi, Roma'da da, Pretoryenler, yani Saray Muhafızları ikide bir isyan edip, istediklerini İmparator seçerdi. Bu arada, Agrippa adlı bir Yahudi, belki de kendi soyu için faydalı olacağını düşünerek, Claudius adlı bir Etrüsk'ü evvelâ Pretoryenlere, daha sonra Senatoya, bir takım çabalar sonunda, İmparator ilân ettirmişti. 13 sene İmparatorluğun başında kalan bu arada Büyük Britanya adasını Roma İmparatorluğu'na ekleyen Claudius şuurlu bir Etrüsk milliyetçisi olduğu için, politikadan artan bütün zamanını kendi soyunun parlak tarihini yazmakla geçirmiştir. Yirmi cilt tutan bu eserden bir çok Romalı yazar bahseder. Bu arada tarihçi Suetonius, bu eserin İskenderiye Kütüphanesinde, senede bir kere, başından sonuna kadar halka okunduğunu kaydeder[24].

İşte bu mühim eser de bugün mevcut değildir. Ancak son zamanlarda Lyon şehrinde yapılan kazlılarda bu eserden birkaç satır meydana çıkarılmıştır.

İmparator Clausiıs, Etrüsk soyundan olmakla beraber, o zamanlar Lugdunum ismiyle mevcut olan bugünkü Lyon şehrinde doğmuştu. Bu şehre yaptığı ziyaretlerden birinde, halka hitaben bir siyasî nutuk söylemiş ve nutkunda kitabından bir parçayı okumuştur. İmparator konuşurken, tabiî olarak Saray kâtipleri not tutmuşlar, Lyonlular da, bu konuşmayı şerefli bir hâtıra olarak tabletlere kazdırmışlardır. İşte Lyon'da yapılan kazılarda bulunan ve Etrüsk tarihinin bazı devirlerine ışık tutan satırlar bu tabletlerdedir.

Romalılar Etrüskler tarafından yazılmış tarih kitaplarını yok etmekle kalmamış, kendi yazdıklarında da tarihi tahrif etmekten, gerçekleri gizlemek ve olmayan şeyleri uydurmaktan çekinmemişlerdir. Bugünkü tarafsız etrüskologlar Romalı tarihçilerin şovenlik ve Romalılık

---

[20] İndro Montanelli, "Storia di Roma", Rizzoli, Milano 1970, s. 31-32.

[21] D. H. Lawrence, "Mornings in Mexico", "Etruscan Places" Penguin Books, Great Britain 1970, s. 97, 98.

[22] Jacques Heurgon, "La vie quatidienne des Etrusques", İtalyanca baskı, İl Saggiatore, Milano 1963, s. 322.

[23] Ch. Hampton, ayni eser, s. 23

[24] Ch. Hampton, ayni eser, s. 253.

gururu ile tarihî gerçekleri tahrif ettiklerini ve meselâ Titus-Livius gibi bir tarihçinin dediklerini ihtiyatla karşılamak gerektiğini yazarlar.

Romalılar Etrüsk milletini yok edip manen ve maddeten gömdüklerini zannederken, kendilerine en büyük oyunu oynayan Etrüsk mezarları olmuştur.

IV

ETRÜSK MEDENİYETİNİN YENİDEN ORTAYA ÇIKARILIŞI

Etrüsklerin mezarları eski Mısırlılarınki ve eski Türklerinki gibi, ölü ile birlikte, onun hayatta iken sahip olduğu eşyanın da gömüldüğü bir yerdi. Onun için, bilhassa varlıklı sınıfa mensup Etrüsklerin mezarı, bu eşyanın sergilenmesine müsait bir veya birkaç odadan ibaret olurdu. Duvarlarının resimlerle süslendiği bu oda veya odalarda, ölü erkek ise, silâhla ve hazinesi, kadın ise mücevherleri ve diğer süs eşyası en mutena yere yerleştirilirdi. Ölünün kalkıp dolaşacağı farzedildiğinden, odalar döşenir, şuraya buraya masa ve sandalyeler ve tabaklar, bardaklar içine yiyecek içecek konurdu.

İşte bu sebepledir ki, Etrüsk mezarları Etrüsklerin günlük hayatını, yani medeniyet ve sanatını asırlar boyunca olduğu gibi muhafaza etmiş ve 19 uncu asırda ilim dünyası tarafından keşfedilmesine imkân vermiştir.

Aslında bu mezarların ve ihtiva ettikleri eşyanın keşfi 19 uncu asırdan çok önce başlamıştır. Bu da mezar soyguncuları sayesinde olmuştur. Yer yer soyulan mezarlardan çıkan eşya amatörlerin ve neticede bilginlerin dikkatini çekmiştir.

Fakat define arayıcıları ve mezar soyguncuları tarafından değil de, aydın kimseler tarafından, sanat eserleri bulmak maksadiyle kazılar yapılması bilhassa 19 uncu yüzyıla tesadüf eder. Gariptir ki, Mısır incelemelerinin, yani ejiptolojinin doğmasında birinci derecede rolü olan Napolyon'un kardeşi Lucien Bonaparte de etrüskolojinin gelişmesinde mühim rol oynamıştır.

Napolyon İtalya'yı fethettikten sonra, orada kardeşine geniş arazi hediye etmişti. Günün birinde prensin adamlarından biri, bir parkı düzenlerken, elindeki âletle bir mezar duvarına çarpar. Lucien mezardaki eşyayı bozdurmadan çıkartır ve bunlara iyi fiat veren alıcılar bulur. Bundan sonra genç prens, kazılar yaptırıp çıkan eşyayı satmağı bir kazanç vasıtası yapar. Avrupa müzeleri bu paha biçilmez sanat eserlerini kapışırlar.

Ondokuzuncu asrın ikinci yarısında, bir yandan ilmî dernekler ve kuruluşlar, bir yandan da resmî makamlar işe karışarak, kazı işi ilmî ve metodik şekil almağa başlar. Etrüskler tarafından yapılan sanat eserleri meydana çıkarıldıkça, bütün dünyada bu medeniyetin sahibi olan milletin menşei, dili, tarihi hakkında ilmî eserler, araştırmalar, incelemeler birbirini takip eder. İşte Etrüskoloji denilen ilim böyle doğmuştur.

Bugün Floransa'da bulunan Etrüsk Araştırmaları Enstitüsü ("İstituto Studi Etruschi") ve bu Enstitünün çıkardığı "Studi Etruschi" dergisi Etrüsklere ait her şeyi merkezileştirmek ve bu alandaki faaliyetleri yönetmek gayretindedir.

İtalyan'ın beş altı üniversitesinde Etrüskoloji kürsüsü vardır. Bu kürsülerde Etrüsklerin İtalya'nın yerlisi oldukları ezberletildiği için, onların menşeinden ve geçmişinden ziyade, sanatları üzerinde durulmakta, Etrüsklere ait çanak çömlek itina ile incelenmektedir.

Roma Üniversitesi'ndeki Etrüskoloji Enstitüsünde yaptığım araştırmalar ve bu Enstitünün kütüphanesinde sürdürdüğüm çalışmalar sırasında tanıştığım öğrencilerin bu bilim dalını seçmelerinde Etrüsk ulusunun meçhul ve esrarengiz oluşunun büyük payı olduğunu ve hepsinin "Etrüskler kimdir?" sualine cevap aradığı müşahede ettim.

Etrüsklere ait mezarlar ve Etrüsklere ait müzeler turist çektiği için İtalyan Hükûmeti Etrüskoloji çalışmalarını teşvik etmektedir. Bugün bile İtalyan ve yabancı ekipler tarafından

İtalya'nın çeşitli bölgelerinde kazılar yapılmaktadır. Zamanımıza kadar, 3000 Etrüsk mezarı meydana çıkarılmıştır.

… Bu küçük kitabım Giriş kısmı burada sonuca ermekte ve bundan sonraki sahifelerde Etrüsklerin menşei, soyu ve dili hakkındaki kendi görüşlerimiz açıklanmaktadır.

TEZ VE DELİLLER

Prof. Afif Erzen ve Prof. Ugo Dettore'nin Büyük Tarih Atlası'ndan alınıştır.
(Arkın Kitabevi – İstanbul)

I

ETRÜSK MUAMMASI

Her Etrüskoloji eseri, ister mevcut bilgileri yaymak için yazılmış olsun, ister araştırma maksadiyle kaleme alınmış bulunsun, fasıllarından birinde, muhakkak olarak, “Etrüsk esrarı”, veya “Etrüsk muamması” diye bir bahis ihtiva eder. Nedir bu muamma? Bu, Yunanlılarınkine eş bir sanata sahip oluğu bilinen, dinî inanışları, teşkilâtçılığı, mimarisi, tiyatrosu ve müziği tanınan, takdir ve hayranlıkla anılan bir milletin, dil menşe bakımından “meçhul” diye nitelenmesi garabetidir.

Burada yapacağımız şey bu muammayı çözmeğe, Etrüsklerin kim olduklarını ve dillerinin hangi dil olduğunu tesbit etmeğe çalışmak olacaktır.

Etrüsklerin menşei bahis konusu olduğunda, Etrüskoloji bilginleri arasındaki âdet, bu konu ile ilgili iki nazariyeyi incelemekle işe başlamaktır: biri Etrüsklerin İtalya’nın yerlisi olduklarına, diğeri de bu kavmin başka yerden gelerek İtalya’da yerleşmiş olduğuna dair nazariyedir. Son zamanlarda bu ikisine üçüncü bir nazariye de eklenmiştir ki, o da “teşekkül” nazariyesidir.

Etrüsklerin ezelden beri İtalya’da yaşamış olduklarına dair görüşün taraftarları Halikarnaslı Diyonizosun iddiasına sığınırlar. Bu, İsa’dan önce Birinci Yüzyılda Roma’da yaşamış olan bir Yunanlı tarihçidir. Fakat işin aslı araştırılacak olursa, Halikarnaslı Diyonizos’un “Roma’nın geçmişi” adlı kitabında Etrüsklerin İtalya’nın yerli olduklarını açıkça ifade etmekten uzak olduğu görülür. Hakikatte, adı geçen tarihçi, bir yandan Etrüskleri yerli sayan, bir yandan da bunların başka yerden göçüp geldiklerini ileri süren yazarların görüşlerini sayıp döktükten sonra, şahsî kanaatini aşağıdaki şekilde belirtir[25]:

“Etrüsklerin İtalya’nın yerlisi olduklarını söyleyen yazarların görüşü bana daha makul ve daha doğru gibi görünmektedir… Çünkü Etrüskler son derece eski bir millet oldukları gibi, gerek dillerinin, gerek örf ve âdetlerinin diğer[26] milletlerinkine benzer tarafı yoktur.”

Görülüyor ki, tarihçi gayet ihtiyatlı bir lisan kullanmaktadır. Bu ihtiyat belki de, tarihçinin yaşadığı devrin şartlarından ileri gelmekte idi. Zira bahis konusu devir Roma tarihinin en parlak çağlarından olan İmparator Ogüst devri idi.

Bir müddet önce Etrüsklerin tamamen temsil edilmesi ve Lâtinleştirilmesi için idâri tedbirler[27] almış olan İmparatorun, Etrüsklerin yabancı diyarlardan kalkıp geldikleri nazariyesinden hoşlanacağı şüpheli idi. Roma medeniyetini yabancılardan almış olamazdı. Fakat Halikarnaslı Diyonizos ayni zamanda yazar ve sanatçıların koruyucusu, Etrüsk asıllı Mecanas’ın dostu idi. Mecanas ise, yine Etrüsk asıllı olan ve Eneid adlı eserini yazmakta bulunan Vergilius’un nazariyesini tercih edebilirdi[28].

---

25 Denys d’Halicarnasse, “Antiquites romaines”, Gabriel François de Jay, Paris MDCC XX, Tome I, s. 30.

26 Çevirici burada “yabancı” kelimesini kullanmıştır.

27 Hakikatte bahis konusu tedbir teşriî bir karardı, yani kanundu.

28 Zira en ufak bir şüphe yoktur ki, Enea efsanesi bir Etrüsk efsanesi idi. Virjil, her halde, doğrudan doğruya İmparator Ogüst’ün verdiği talimat gereğince, edebî ve ideolojik bakımından iki kavmin kaynaşmasına yardımcı olmak üzere Etrüsk efsanelerini Romalılaştırmakta ve Roma’nın geçmişini etrüskleştirme idi. Değerli Fransız etrüskologu Alain Hus, “Esrarengiz millet, Etrüskler” adlı eserinde, benim kanaatime yakın olan şu görüşü savunmaktadır: “Etrüsklerin yazmış oldukları tarihler, onların destanları, efsaneleri Roma’ya maledilmiştir” (İtalyanca tercümesi s. 137).

Dikkate değer olan cihet şudur ki, Enea, Ankiz Truva atı gibi motifleri taşıyan vazo, heykel ve aynalar ne Roma’da, ne de Yunanlıların Cumes şehrinde bulunmuş olup, bilâkis Veies, Vuici gibi Etrüsk şehirlerindeki kazılardan çıkarılmıştır. Bazı etrüskologlar safça, bunların Yunanlılardan alınmış motifler olduğunu

İşte herkesi memnun etmeğe azmetmiş görünen ve bu sebeple vuzuh ve samimiyetten yoksun olan[29] Halikarnaslı Dynizos'un ifadeleri Etrüsklerin yerliliğine dair görüşe delil ve temel teşkil edememektedir. Başka yazarlardan aşırılmış Tages efsanesine gelince, bunun da anılan görüşe pek yardımcı olmaması gerekir. Çünkü bu efsaneye sarılanların muhakemesinin dayandığı "Tarkinya toprağı" tabiri sadece "Etrüsk toprağı" demektir ki, Etrüsklerin yaşadığı ve yaşamış olduğu toprakların hepsi Etrüsk toprağı sayılabilir.

Tarihçi Xanthos'un Etrüsklerin hicretini zikretmemesi ise, mühimsenecek bir itiraz olamaz. Her tarihçi mevcut olaylar arasında bir seçim yaparak, eserinin plânına uymayanları bir tarafa bırakmak hürriyetine sahiptir.

Nihayet, Halikarnaslı Dyonizos'un Lydia ile Etruria'da konuşulan lisanlar arasındaki farka ait iddiası da ciddiye alınacak nitelikte değildir. Etrüsklerin Anadolu'dan ayrıldıkları tarih ile Halikarnaslının eserini yazdığı devir arasında bin sene geçmiş bulunduğundan, bahis konusu fark fazlasiyle tabiîdir.

Buna göre, Von Vacano'nun dediği gibi, tarih ilminin bugünkü ilerilemiş durumu itibariyle, Etrüsklerin menşei hakkındaki bu birinci nazariye tatmin edici olmaktan çıkmıştır.

Diğer taraftan, İngilizlere, Amerikalılara, İspanyollara ve hattâ Bulgarlara tatbik edildiğinde mükemmel bir izah tarzı olan, fakat Etrüskler gibi tarih sahnesine teşekkül etmiş olarak çıkmış, her bakımdan yekpare bir millete tatbiki imkânsız bulunan "teşekkül" nazariyesi üzerinde durmak lüzumunu bile hissetmiyorum.

Bu surette elimizde hicret nazariyesi kalıyor ki, ister istemez bunu kabul etmek mecburiyetindeyiz: Etrüskler, hiç şüphesiz, İtalya'ya bir yerden göçüp gelmişlerdir, ama nereden? Bu suali cevaplandırmak için pek uzağa gitmeğe lüzum yoktur. Etrüsklerin parlak devirleri olan 6 ıncı ve 5 inci asırlarda eserlerini yazmış Yunanlı tarihçilere başvurmak kâfidir.

---

zannetmişlerdir. Oysa ki, Amazonlar harbi dahil olmak üzere, bütün bu motifler şüphesiz Etrüskler için millî tarihle ilgili sahnelerdi.

[29] Bu yazarın bir çok etrüskolog tarafından yanlış anlaşılmış olmasının sebebi de budur.

Esasen, son zamanlarda bazı yazarların bu Yunanlı tarihçinin görüşlerine daha az önem verdikleri görülmektedir. Meselâ, daha önceki eserlerinde ("Les Etrusques", Presses Universitaires, 1954, "The Etruscans" Thames and Hudson, London 1958) Halikarnaslı Dynizos'un iddialarına inanır gibi görünen ünlü Fransız etrüskoloğu Raymond Bloch, son eserinde şöyle der: "Fakat daha esaslı şekilde tahlil edildiği zaman Dyonizos'un delillerinin göründüğü kadar sağlam olmadığı anlaşılmaktadır" (Tehe ancient Civilization of the Etruscans" Editions Nagel, Genève, 1969).

II

ESKİ YUNAN TARİHÇİLERİ

Etrüsklerin menşei hakkında en önemli eseri yazmış olan İtalyan Etrüskoloji bilgini Luigi Pareti, Etrüsklerden, daha doğrusu Tyrhenlerden bahseden bütün Yunanlı yazarların adlarını namuskârane bir şekilde eserinde sıralamıştır. Ancak Etrüsklerin İtalya'ya başka bir ülkeden gelmiş olması kendisinin peşin hüküm ve kararına uymadığından, her cümlesine şöyle başlar: "Yunanlı tarihçiler şu yanlış iddiayı ileri sürerler ki…" veyahut: "Yunanlı tarihçilerin yersiz kanaatine bakılırsa…"[30]

Etrüsklerden Tyrhen (bazen de Tyrsen) adı ile bahsetmiş olan Yunanlı tarihçilerin başlıcaları şunlardır:

Hezyod
Hekate
Herodot
Tüsidid
Hellanik
Kallimak
Strabon
Bizanslı Stefan ve saire

İşte bu yazarlar bir de Pelasg adlı bir kavimden bahsederler ki, Homer'in de zikrettiği bu kavim, bazılarının ifadesine göre kuzeyden gelerek dağınık gruplar halinde Yunanistan'da ve Anadolu'da yerleşmiş ve Truva muharebesinden sonra İtalya'ya hicret ederek, orada Etrüsk adını almıştır. Modern tarihçiler arasında bilhassa Beloch, Fick, Treidler, Meyer, Ehrlich gibi Alman bilginleri Pelasglar konusunu incelemişlerdir. Ekserisini Pelasglarla Etrüsklerin ayni kavim olduğunu ileri sürmekte tereddüt etmemektedirler.

Fransız âlimleri ile Fransız dilinde yazan âlimler arasında da, bu konuya eğilenler ayni temayülü göstermektedir. Meselâ 1924 yılında bile, Meillet ve Cohen'in klâsik eser olarak kabul edilen "Dünya Dilleri" nde aşağıdaki satırları okumak mümkündü:

"Pelásgca Milattan sonra 5 inci yüzyılda bile Trakya sahillerinde, Propontid'in güneyinde ve İmros, Lemnos gibi adalarda henüz konuşulmakta idi. Hem Lemnos adasında 1885 yılında bulunan, fakat henüz deşifre edilmeyen o meşhur yazıt belki de bu dilin bir örneğini vermektedir... Yazıtta kullanılan dilin terkip özellikleri Pelasg dili ile Etrüsk dili arasında bir akrabalık ihtimalini hatıra getirmektedir."[31]

Bugün Liège Üniversitesi Profesörlerinden A. Severyns gibi bir bilgin, daha emin bir ifade ile: "Homer'den önce Yunanistan ve Yakın Doğu" adlı eserinde şöyle der:

"Esrarengiz etrüskçe ile Lemnos yazıtlarında kullanılan ve daha az esrarengiz olmayan dili mukayese eden bilginler, bu iki dil arasında garip benzerlikler bulmuşlardır. Etrüsklerin, İtalya'yı işgal etmeden önce Tyrsen adı altında, Ege'nin bir köşesinde yaşamış oldukları hatırlanırsa, bunda şaşılacak bir şey bulunmadığı neticesine varılır"[32].

Diğer taraftan, Etrüsklerin Lydia'dan geldiklerine dair Herodot tarafından ileri sürülen görüş Truva'dan geldiklerine dair Virjil tarafından terennüm edilen inanış arasında çelişki

---

[30] Lugi Pareti, "Gli Origini değli Etruschi" Firenze 1926. Bemporad e figlo ed.
[31] (Paris
[32] A. Severyns, "Grèce et Proche-Orient avant Homère" Presses Universitaires de Bruxelles, 1968, s. 43.

yoktur[33]. Çünkü Pelasglar hem Lydia'da, hem Truva'da yerleşmiş bulunuyorlardı. Göçleri için kullandıkları İzmir limanı da oralara pek uzak değildir[34].

Sofokles'in Hellanik tarafından zikredilen "İnachos" adlı trajedisinde Etrüsklere "Pelasg – Tyrsen" adını verildiği malûmdur.

Mesela derinleştirildikçe, Etrüsk = Pelasg denklemi bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır. Fakat böyle olsa bile burada, bizi asıl meşgul eden problemin çözümüne doğru ancak yarı yolda bulunduğumuzu kabul etmemiz gerekir. Zira, Etrüskler Pelasglar idi demek kâfi değildir. Asıl Pelasgların kim olduklarını ve bugünkü hangi millete tekabül ettiklerini tesbit etmek mühimdir.

Pelasg adlı kavim hakkında eski Yunan tarihçilerinin eserlerinde mevcut bilgiler şöyle özetlenebilir:

1) Pelasglar kuzeyden gelmiş bir kavimdir: Bu kendilerinin ya Yunanistan'ın, ya da Karadeniz'in kuzeyinden geldikleri manasına gelir.

2) Bu kavim durmadan yer değiştirirdi, yani göçebe idi.

3) Pelasglar oturdukları bölgelerin veya kendilerini yöneten başbuğun adına göre kolayca ad değiştirirlerdi.

4) Pelasglar inşaatçı ve imarcı bir millet idiler. Atina'ya hâkim bulundukları sırada, orada öyle bir duvar meydana getirmişlerdi ki, bunun bir parçası asırlara meydan okumuştur.

5) Nihayet, Pelasgların komşu milletler açısından pek hoş olmayan bir âdetleri vardı: o da kız kaçırma şeklinde başka milletlerin kadınları ile evlenmeleri idi.

6) Yukarıdaki beş noktaya Yunanlı tarihçiler tarafından işaret edilmeyen, fakat Lemnos yazıtlarının teyit ettiği ve bilginlerce Etrüsk lisanı ile Pelasg lisanının birbirine benzetilmesinden çıkarabileceğimiz şu noktayı da ilâve edebiliriz: Pelasglar Hint – Avrupa olmayan, agglutinatif ve ses uyumuna tabi bir dil konuşurlardı.

---

[33] Bilindiği gibi Virjil, öleceği sırada Eneid'in müsveddelerini yakmak istemiştir. Yakınları buna mani olunca, onlardan eserin yayınlanmayacağına dair söz almıştır. Bunu sebebi kendi soyunun efsanelerine ihanet etmiş, bunları Roma çıkarı uğruna kullanış olmaktan ileri gelen bir vicdan azabı mı idi acaba?

[34] Bugün pek çok Etrüskoloji bilgini Etrüsklerin Lydia'dan, yani Anadolu'dan geldiğini kabul etmektedir. Wladimir Georgiev ise, ("Die Träger der Kreitsch-Mykenischen Kultur", Sofia, 1937), (Etrüsklerin Hitit olduğunu iddia etmeden önce) onların Truva'lı olduklarını ileri sürmüştü. Bize göre, bu iki görüş arasında çelişki yoktur. Etrüskler Pelasg, Lydialı, Truvalı gibi çeşitli isimler altında Ege denizinin Doğu ve Batı sahillerinde oturmuşlardır.

III

PELASGLAR KİMDİ?

Pelasgların, yani Etrüsklerin bugünkü hangi ırka tekabül ettiklerini tesbit etmek için, yukarıda sayılan özelliklerin hangi ırkta bulunduğunu araştırmak gerekir. Bahis konusu ırk veya kavim hangisidir?

İşte babamın teorisi burada yerini bulmaktadır. Sadri Maksudî'ye göre, Etrüskler o millettendir ki, İsa'dan 1400 yıl önce Çin tarihlerinde adı geçmektedir. Bu milletin askerî kuvveti bir çok Roma İmparatoru'nun uykusunu kaçırmış, yüksek medeniyet seviyei Bizans Elçisi Zemarkos[35]un ve Saint – Louis'in adamı Rubruk'un gözlerini kamaştırmıştır. İtalyanın seyyahı makro Polo Çin'e geldiği zaman, Çini idare eden o milleti, o milleti ki tarihinin muayyen bir devrinde Akdeniz'e "bizim deniz" diyebilmiştir. Ondördüncü Lui gibi bir hükümdar o milletin Padişahına "Büyük Efendimiz" diye hitap etmiştir, o millet ki, Mısır'ı fethedip uzun zaman idare etmiş ve orada Napolyon gibi bir kumandanı yenilgiye uğratmıştır. Ayni millet asırlarca Hindistan'ı idare etmiş[36] ve orada Tac – Mahal gibi nefis mimarî eserleri bırakmış, Isfahan'da, Şam'da, Lahor'da, bugün turistlerin hayranlıkla setrettikleri medeniyet hazinelerini meydana getirmiştir. Bu millet tarihte bir kere değil, dört kere, beş kere Romalılarınki kadar büyük İmparatorluklar kurmuş, bir kere değil, birkaç kere bugün kalıntılariyla Orta Asya'da kazı yapan arkeologların ağzını açık bırakan medeniyetler yaratmıştır. Başka tabirle, babam Sadri Maksudî'ye göre, Pelasglar, yani Etrüskler Türk ırkına mensup bir kavimdi.

Bu kanaat, zannedilebileceği gibi, şovenlikten doğan ve hissî neviden olan bir kanaat değildir, Pelasglar = Etrüsk denkleminde kaynağını bulan ve mantıkî bir muhakemeye dayanan ilmî bir görüştür.

Pelasgların özelik ve niteliklerine tekrar göz atacak olursak, onların hangi etnik gruba dahil olduklarını tesbit sırasında ele alabileceğimiz ırk ve kavimler mahduttur. Çünkü seçeceğimiz kavmin dili hem agglutinatif, hem de ses uyumu kanununa tabi olmalıdır: Macarlar, Finler, Moğollar ve Türkler. Fakat Pelasgların yukarıda işaret edilen altı özelliğini hatırlayacak olursak, ancak Türk ırkının gereken şartlara uygun olduğu meydana çıkar[37].

Esasen, Pelasgların türkçe konuştuklarına dair, biricik olmakla beraber, mükemmel bir delile sahip bulunmaktayız. Gerçekten Lâtin bilginlerinden Varron'a göre "TEPAE" kelimesi pelasgca bir kelime idi ve küçük dağ manasına gelirdi.

---

[35] Menander Protector (Dietrich'in "Byzantinische Quellen zur Länder-und-Völkerkunde" adlı eserinde. Cild V, Fasıl II, s. 192-195)

[36] Hindistan'da gelişmiş Türk medeniyetine Moğol medeniyeti enmiş olmasının sebepleri politiktir. Hâtıralarını türkçe olarak yazmış olan İmparator Babür Hindistan'ın kuzeyinde Türk dilini ve Türk medeniyetini getirmiştir. Bugün Pakistan'da konuşulan ve çoğunlukla türkçe kelimelerden yapılmış olan "ordu" lisanı Hindistan'ı fetheden ordunun lisanı idi. Daha doğrusu, bu türkçe konuşan ordunun tesiriyle meydana gelmiş lisandır. "Ordu" kelimesi türkçedir. Babüre, Akber'e ve onların haleflerine Büyük Moğol denmesi tarihi bakımdan yanlıştır, çünkü onlar birer Büyük Türk'tür.

[37] Pelasglar gibi Türkler de, Yunanistan ve Anadolu açısından, kuzeyden gelme bir kavimdir. Türkler de durmadan oradan oraya göç etmişlerdir. Çeşitli Türk zümreleri, başlarındaki kumandanın isminden adlarını alarak, Timurî, Selçukî, Osmanlı diye anılmışlardır. Türkler inşaatçı bir millettir. Bir de Türk edebiyatında, müstebit babaların menfaat izdivacı merakına karşı tepki olmak üzere, en güzel aşk hikâyelerinin mevzuunu, sevilen kızın kaçırılması teşkil etmiştir. Atinalı kadınların Pelasglar tarafından, Helena'nın Trua'lı Prens Paris tarafından ve Sabin kadınlarının da ilk Romalılar tarafından kaçırılışı arasında münasebet kurulmalıdır.

Burada şunu açıklamalıyız ki, Pelasg kavminin hususiyetleriyle Türk milletinin hususiyetleri aynidir, dediğimiz zaman Türk milleti tabiri zaman ve mekân içinde en genilş manasında, yani tarihinin bütün safhalarını ve bugün mevcut bütün Türk zümrelerini kapsayacak şekilde anlamak lâzımdır.

Açıklamakta olduğum nazariyenin bugün kabul edilmiş fikirleri alt üst eder nitelikte olduğunun farkındayım. Onun için, bu nazariyenin analojik metodla bir kontrolünü yapmanın, yani Etrüsk kavminin karakteristik vasıfları ile Türk milletinin özellikleri arasında bir paralel çizmenin faydalı olabileceğini düşünmekteyim.

Etrüsklere dair herhangi bir kitapta bu kavmin savaşçı, cesur ve binicilikte usta bir kavim olduğuna[38], 12 siteden kurulu siyasî birlikler teşkil ettiklerine, senelik siyasî ve dinî kurultayları bulunduğuna, çalgı ve oyuna düşkün olduklarına, hayvan motiflerinden ilham alan sanatları ve ölülere ibadetle fala dayanan dinleri bulunduğuna işaret edildiği görülür.

Türklere gelince askerî kabiliyetlerinin, savaştaki cesaretlerinin isabet edilmeğe muhtaç olmadığını zannediyorum. Ayni şekilde, binicilikte ustalıkları dünyaca bilinmektedir. Esasen hemen bütün Alman ve Macar etnologları ata binme âdetini dünyaya Türklerin yaydığı konusunda sözbirliği etmektedirler[39]. Türklerin inşatçı bir millet olduğunu hatırlamak için İstanbul ufuklarının zarafetini seyretmek ve Ayasofya'ya ilâve ettikleri güzellikleri göz önüne getirmek kâfidir.

Demirciliğe gelince, ileride bahis konusu edeceğimiz kazılar, Orta Asya Türklerinin bronz çağında bile çok usta maden işleyicisi olmuş olduğunu isbat etmiştir[40]. Meşhur bir Türk efsanesine göre, Türkler, tarihlerinin belirli bir devresinde, Ergenekon adlı bir vadide mahsur kalmışlar ve oradan, dağı eritmeği başaran demircileri sayesinde kurtulmuşlardır.

---

[38] Ogüst devri tarihçilerinden Sicilyalı Diodore "Tarih Kütüphanesi" adlı meşhur eserinde Etrüskler için bu sıfatları sıralıyor.

[39] Ezcümle Koppers, Brandenstein, Manghin, Rashony ve saira.

[40] Rus bilgini Yadrintseff, Fin bilgini Tallgren ve başkaları eski Türklerin madenleri işleme hususundaki ustalığını ortaya koymuşlardır.

IV

TÜRKOLOGLAR VE SİNOLOGLAR

Eski Türklerin de hemen hemen Etrüsklerinkine benzer ve siyasî teşkilata sahip olduklarına ve Fanum Voltumnae'deki gibi yıllık siyasî toplantılar yaptıklarına kanaat getirmek için Deguines, De Groot, Klaproth gibi bilginlerin eserlerini okumak yeterlidir[41]. Dans ile müziğe gelince, Fransız Çin tetkikleri bilgini Edouard Chavannes'in, Çinlerin, komşuları olan Türklerde bu iki sanata gösterilen rağbete şaştıklarına eserinde işaret ettiğini burada kaydetmeliyiz[42].

Bu münasebetle şunu hatırlamak gerekir ki, İslâmiyetten evvelki, yani mecusî Türklerde "Kam" adlı rahipler dinî rakslar icra ederlerdi. İslâmiyetten sonra ise, Konya'da bugün bile zarif "sema" hareketlerini seyretmek mümkün olan bir Mevlevî tarikatını kurmuşlardır. Ayni şekilde Etrüskler "sıçrayan" veya "rakseden" rahipler sınıfını meydana getirmişlerdir ki, Romalılar da bunu bermutad onlardan almışlardır.

Fransız sinologu Edouard Chavannes'dan sonra Alman sinologu Karl Eberhard'ı da burada zikredelim. Bu bilgin "Çin'in hudut komşusu milletlere örf ve âdetler" adlı, 1942 de yayınlanan eserinde Çin tarihlerinde Türkler hakkında mevcut kayıtlara işaret eder. Eberhard'a göre Çin tarihlerinde bahsedilen kavimler arasında Türkleri ayırt etmek için şaşmaz kıstaslar vardır. Bunların başlıcaları Kurt efsanesi ve mağaraların mübarek sayılmasıdır.

Eserinin VIII nci faslının 49 uncu sahifesinde aynen şöyle der: "Türk kavimlerinin tipik efsanelerinden olan kurttan üreme efsanesi (falanca kabilede) vardır… v.s."

Bu bize, tabiî olarak, Remus ve Romulus efsanesini hatırlatıyor. Bilindiği gibi, bugün Kapitol müzesinde olan Dişi Kurt heykeli, ekseri etrüskologlara göre Veies şehrinden Vulka adlı bir etrüsk heykeltıraşının eseridir. Bebek heykelleri sonradan, Rönesans devrinde ilâve edilmiştir[43].

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, son yayınlanmış eserlerin çoğunda Roma kentinin kuruluşlarından beri bir Etrüsk kenti olduğuna, bu kentin Etrüskler tarafından, Etrüsk âdetlerine göre kurulduğuna inanma eğilimi vardır[44].

Efsane ve mitlerin oluşma kanunu bir kurt atadan doğma efsanesinin bir dişi kurdun sütünü emme efsanesi halini de alabilmesini pek alâ izah eder. Hem Romulus'ün babasının Savaş İlâhı Mars olması bir zaruretti. Öte yandan da, Türklerde kurt kuvvet ve savaş sembolü sayılırdı. Yaygın bir efsaneye göre, ilk Türk akıncılarına boz renkli bir kurt, Bozkurt, önderlik etmiştir[45].

Türklerde mağaralara kutsal nazariye bakılması konusu münasebetiyle de, hatırlayabiliriz ki, her çeşit geleneğini Etrüsklerden almış olan Roma'da, "Lupercale" (Kurt mağarası) pek büyük itibar görürdü.

---

[41] J. Deguines, "Histoire des Huns, des Turcs et des Mongols" Paris, 1856. De Groot, "Die Hunnen der Vorchristlichen Zeit" Berlin 1921, H. J. Von Klaproth, "Mémoire sur l'identité des Toukiou et des Hioung-Nou avec les Turcs" Paris 1925.

[42] Edouard Chavannes, "Documents sur les Toukiou occidentaux". Saint – Pétersbourg, 1903

[43] Tarquinia'da "Tomba dell'Orco" denen mezarda bulunmuş kurt başını da burada hatırlatabiliriz.

[44] Bu eserlerin başlıcalarını göstermekle yetineceğim:

a) R. Bloch, "Les Etrusques", Paris 1956, Prensses Universitaires, s. 117.
b) H. Scullard, "The Etruscan cities and Rome" London 1967, s. 247, 255.
c) Ch. Hampton, "The Etruscans and the survival of Etruria", London 1969, s. 30.
d) Corrado Barbagallo, "Storia Universale" Torino 1944.

[45] Bunun içindir ki, eski Türklerin bayraklarında bir kurt resmi bulunurdu.

Çin tarihi uzmanı Eberhard’ı takip ettiğimizde, öğreniyoruz ki, kendilerini sarı rengi çok seven Çinliler Türklerin de kırmızı rengi çok seven Çinliler Türklerin de kırmızı rengi sevdiklerini tarihlerinde kaydetmişlerdir[46]. Romalıların Etrüsklerden miras aldıkları kırmızı togayı ve eski Roma’da kırmızı rengin asil renk sayıldığına dair bin bir delili zihinden geçirmemek kabil mi?

Eberhard’a göre Türkler fevkalâde iyi flüt çalardı: iki çeşit flüt kullanırlardı… Etrüsklerin ise flüt çalmaktaki ustalığı Yunanistan’da bile ün salmıştı ve Etrüsk kelimesi “iyi flüt çalan” manasına gelirdi[47].

Eberhard’ın eserinde, bir de, Çinliler tarafından “Tarkan” telâffuz edilen bir asalet unvanından bahsedilmektedir. Alman Sinoloji bilginine göre bu, Türklerdeki “prens” manasına gelen “Tarkan” veya “Tarhan” unvanından başka bir şey değildir.

Bilindiği gibi, Roma’yı kuruluşundan sonraki yüzyıllarda idare eden “Tarquin’ler sülalesine mensup kralların adları Etrüsk yazıtlarında “Tarhun” veya “Tarhan” olarak gösterilmiştir[48].

---

[46] W. Eberhard, “Kultur und Siedlung der Randvölker China’s”, Leiden 1942, s. 46.

[47] Alain Huns, “Les Etrusques, peuple secret”, italyancaya Rosadoni tercümesi, 1959, s. 197

[48] Bizanslı tarihçi Menander Protector’a göre, İkinci Jüstinyen’in elçisi Zemarkos Türklerin İmparatoru İstemi Hanı ziyaret ettikten sonra Han, elçiye refakat etmek üzere, kendisine Tagma Tarhan adlı bir mihmandar vermiştir.

V

LİSANÎ DELİLLER

Yukarıda izahlarım beni lisanî delillerimi ortaya koymaya mecbur etmektedir. Çünkü, şayet Etrüsklerle Türkler ayni soydan iseler, Türk dili Etrüsk dilini deşifre etmek için bir anahtar vazifesi görebilmelidir.

Bir çok etrüskologların kanaatinin aksine, ben, Etrüsk alfabesinin henüz iyice bilinmediğine, yani harflerinin telâffuz değerinin iyice tanınmadığına kaniim. Esasen Etrüskolog Granier tarafından Etrüsk alfabesinin bilinen bütün Yunan alfabelerinden daha eski olduğu isbat edilmiştir.

Diğer taraftan, etrüskologların dikkatini çekmiş bir hususiyet de Etrüsk imlâsının bazı sesli harfleri "yuttuğu", yani Arap imlâsındaki bazı sesler için olduğu gibi, yazıda bir harfle temsil edilmediğidir.

Bu keyfiyeti etrüskologlar kelimenin ortasındaki heceler için ileri sürmektedirler. Ben ise, onların müşahedesini tamamlayan bir nazariye ortaya atmak cesaretini göstereceğim: bana göre, Etrüsk imlâsı sesli harfleri sadece kelimelerin ortasından değil, ayni zamanda hem başında, hem de sonunda "yutmaktadır".

Buna göre bence "klan" kelimesi "uklan", "Rumak" (Roma'nın etrüskçe adı) kelimesi de "Urumak" şeklinde okunmalıdır. Bundan başka, bir çok kelimelerin sonunda, yazılmayan, fakat telâffuz edilen birer sesli harf bulunduğu hesaba katılmalıdır. Ezcümle, genetif eki zannedilen, fakat hakikatte bir sıfat eki olan "al" ile nihayet bulan kelimeler böyledir.

"Tarhnal" kelimesi bana göre "Tarhnalı" veya "Tarhanlı" okunmalıdır. Son harf Türk alfabesindeki noktasız i gibi genzin çok gerisinde telâffuz edilen bir harf olsa gerekti.

İşte yukarıdaki sebeplerle, Etrüsk yazıtlarından yanlış okunması muhtemel kelimeler almaktansa, Lâtin yazarlarının etrüskçe olduğunu belirttikleri kelimeleri mukayesemize esas almak bana daha ihtiyatlıca bir hareket gibi geliyor.

Meselâ, Lâtin gramercileri bize, TOGA kelimesinin ve bu kelimenin ifade ettiği cübbe şeklindeki elbisenin Etrüsklerden geldiğini söylerler. Ayrıca biliniyor ki, lâtincede US, A ve UM ile nihayetlenen bir kelime bahis konusu olduğu zaman, lâtinceleştirmek ve ona cinsiyet kazandırmak için katılan bu ekler ile kelimenin kökünü birbirinden ayırmak lâzımdır. Şu halde Toga kelimesini TOG-A şeklinde yazalım.

Eski türkçede ve Orta Asya'nın bugünkü lehçelerinde elbise için TONG denir. Buradaki N harfi müterennim şeklinde, fransızca "İntention" kelimesindeki üç N gibi telâffuz edilir. Romalılar bu harfi telâffuz edemediklerinden, ortadan kaldırmışlardır ve böyle Tong TOG olmuştur. Bunun lâtinceleştirilmiş ve dişileştirilmiş şekli de TOGA'dır.

Lâtin yazarlarının etrüskçeden geldiğini haber verdikleri bir kelime de TEMPLUM, mabettir. Kelimenin kökü ile lâtince ekini ayıralım: TEMPL-UM. Türkçede ibadet etmek manasına gelen TAP-MAK fiilinin pasif şekli TAPL-MAK tır. Mastar ekini çıkarırsak, TAPL kalıyor. Buna lâtincedeki nötr ekini ilâve ettiğiniz zaman TAPL-UM olmaktadır ki, lengüistik kanunları kelimenin sonundaki M harfinin "boya vererek" kelimenin ilk hecesini etkilemesini ilmen izah eder. Şu halde: TAMPLUM veya TEMPLUM.

Etrüsklerde uğurlu olan şeyleri uğursuz olanlardan ayırt eden ve mutlu olaylara mutsuz olayları önceden haber veren rahiplere AUGUR denirdi. Türkçede ezelden beri UGUR kelimesi saadet, talih, mutlu istikbal manalarında kullanılmıştır. Bugün Romalıların, binaenaleyh Etrüsklerin varisleri olan İtalyanların "AUGURİ" temennisinde bulundukları yerde Türkiye'de ve her iki Türkistan'da (Çin'deki ve Sovyetlerdeki) UĞUR kelimesi kullanılır, "Uğurlar olsun" denir.

Etrüskçede SIK veya ZIK kelimesi kız manasına gelir. Akla geliyor ki, burada, sessiz harflerin yer değiştirmesinden ibaret bir fonetik hâdise olan "metatez" karşısında bulunuyoruz. Bu, Türk lehçelerinde çok sık tesadüf edilen bir lisanî olaydır. Bilindiği gibi, Türkiye'de şehirlilerin KİBRİT dedikleri yerde çok defa köylüler KİRBİT der, çömlek yerine ÇÖLMEK der…

Şimdi de, etrüskologlara göre etrüskçede oğul manasını ifade ettiği bildirilen KLAN kelimesini ele alalım. Daha önce de söylediğim gibi, bana göre burada baştaki sesli harfin yutulması hâdisesi mevcuttur. Bu sebeple, kelimeyi UKLAN şeklinde okumak gerekmektedir. Bilindiği üzere, bazı Türk lehçelerinde oğlan kelimesi bu şekilde telâffuz edilmektedir. (Uklan, uglan, oglan)

Etrüsk yazıtlarında Roma şehrine RUMAH veya RUMAK adı verilmektedir. Benim nazariyeme göre, bu kelime URUMAK okunmalıdır. Bilindiği gibi, türkçede, lehçeye göre telâffuzu değişen URUMAĞ, IRIMAĞ, IRIMAK, IRMAK kelimeleri nehir manasına gelir. Böylece, Etrüskler için en mühim bir nehir[49], yani Tibre üzerinde kâin bulunan Roma Irmak şehri olarak adlandırılmıştır. Denebilir ki, Roma eskiden İtalyanların FİUME (italyanca ırmak) adını verdikleri, bugün de Yugoslavların RİYEKA (yugoslavca ırmak) dedikleri şehrin muadili teşkil eder…

Türk dili ile Etrüsk dili arasındaki bu mukayeseyi sahifeler boyunca devam ettirmek mümkündür. Fakat bir konferansın dar çerçevesi içinde bulunduğumuzdan, şimdi de Etrüsklerin dini ile eski Türklerin dini olan Şamanizmi biribiri ile karşılaştıralım.

[49] Virjil bu nehre "kutsal ırmak" der. (Eneid'in VIII inci kısmında)

VI

DİNÎ DELİLLER

Batının ilmî çevrelerinde Şamanizm konusu umumiyetle Romanyalı bilgin Mircea Eliade'nin kitabı vasıtasıyla tanınmıştır. Fakat bu kitap yetersiz ve noksandır. Çünkü Şamanizm'deki vecit tekniğini incelemekle yetinmiştir. Eski Yunanlıların dinini tanımak için Delphes'deki meczup rahibenin tutumunu incelemekle iktifa eden bir kitap farzedelim. İşte Romanyalının eseri de bu derece tek cephelidir.

Halbuki Şamanizm dininde bir tanrılar dünyası, bir yaratılış efsanesi, bir de ahlâk sistemi vardı. Tanrıların en büyüğü gökte ikamet eden TENGRİ veya TİNGRİ'dir. Etrüsklerin başlıca ilâhları ise TİNİA idi[50].

TENGRİ'ye tabi olan iki nevi ilâh vardı: gök ilâhları, bir de yer ve su ilâhları. Şaman dininin akidelerini incelemek hayli kolaydır. Çünkü bugün bile Orta Asya'nın kuzeyinde bu dinin icaplarına göre yaşayan Türk zümreleri vardır.

Şamanizm mitolojisini incelemiş olan Rus bilginlerine göre şamanist Türklerde doğum üzerinde etkili olan ve çocuk ile anneyi koruyan tanrıçalara AESET adı verilmektedir[51]. Lâtin gramercileri de diyorlar ki, Etrüsk dilinde AESER tanrıça demektir[52].

Bu iki kelimenin son harflerinde görülen farklılık Etrüsklerle bugünkü Sibirya Türklerini iki bin sene kadar bir zamanın ayırması ile izah etmek mümkündür…

İslâmiyetin zuhurundan az sonra Türker arasında bir seyahat yapmış olan Arap tarihçisi İbn Fadlan, seyahatnamesinde, Türklerin, ölülerinin mezarı üzerine bir höyük yaptıklarını ve bunun üzerine "balbal" adlı heykeller yerleştirdiklerini yazar[53].

Bin sene sonra ayni bölgelerde seyahat etmiş Rus türkologu Biçurin ise, şöyle der:

"Şamanist Türkler ölülerinin mezarı üzerine birer âbide inşa ederler ve bu âbidenin iç duvarlarına ölünün savaş hayatına ait sahneler resmederler. Ölünün sahip olmuş olduğu her türlü eşyayı mezarının içine koyarak, üzerindeki yapıyı da bir höyükle kapatırlar.[54]

…Tarquinia'daki Etrüsk mezarlarını ve Orvieto şehri yanındaki Crocefisso del Tufo gibi mezarlıkları gezmiş olanlar için yukarıdaki satırların anlamı açıktır.

Eserlerinin çoğunu almanca olarak yazmış diğer bir Rus türkoloğuna göre, eski Türkler yer altında bir Cehennem âlemi bulunduğuna ve bu âlemin birkaç kattan ibaret olduğuna inanırlarmış[55].

Aynı bilgin, eserinin bir başka sahifesinde, Türklerin kazlara mukaddes nazariyle baktıklarını, çünkü onların kuş şekli almış birer tanrıça olduklarına iman ettiklerini yazmaktadır[56]

Romalıların kazlara olan saygısı, onlara şüphesiz Etrüsklerden geçmiştir. Bu saygı, adı geçen kuşların Gallyalıların Kapitol'ün tepesine çıktıklarını haber vermeleri olayı sayesinde tarihte yer almıştır. Fakat esasen bu kazların Kapitolün üzerinde bulunmalarının sebebi de, onların, bir Etrüsk ilâhesi olan Junon'un mabedine vakfedilmiş olmalarından dolayı idi.

---

50 Luisa Banti, "İl Mondo degli Etruschi", Roma 1960, Casa editrice Primato, s. 122.
51 V. İ. Verbitsky, "Altaysky inorodsi", Moskova 1903. W. Radlof, "Aus Sibirien". Leibzig 1893.
52 Varron, "De lingua latina" M. Pallotino, "Etruscologia", s. 415 (ais, aiser)
53 Z. V. Togan, "İbn Fadlan's Reisebericht", Leipzig 1935, s. 14
54 Biçurin (Hyacinthe) "…Orta Asya'da yaşayan kavimlerin inanışları" (rusça). Petersburg 1851, s. 269-270
55 W. Radloff, Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme", Cilt I, s. 155, 166.
56 W. Radloff, ayni eser.

Ancak bu Etrüsk ilâhesinin asıl adı ANİ[57] idi. Bugün Orta Asya Türklerinden bir kısmı ana demek için ENİ der. Junon da Romalılarda tanrıların anası sayılmaz mı idi?

Eski Türklerin dininde, yani Şamanizmde en mühim unsur tanrıların gönderdiği mesajları tefsir etmek ve böylece geleceği keşfetmekti. Kam adını taşıyan Şamanist rahipler ilâhlara kurban edilmiş hayvanların uzuvlarını muayene suretiyle fala bakarlardı[58].

Bu münasebetle hatırlatalım ki, eski Roma'da Jupiter'in mabedinde hizmet eden genç rahiplere Camillus (Kam-illus)[59] denirdi. Bilindiği gibi "illus" eki lâtincede, bizim "cik", cık" gibi küçültme ekidir (yani genç Kam).

Bir de Şamanist Türklerde ölülerin öbür dünyaya yolculuğa çıktıkları ve bir takım cinlerle perilerin kendilerine refakat ettikleri zannedilirdi.

Herkes bilir ki, Etrüsk mezarlarının duvarları ölülerin kanatlı cin ve ilâhların refakatinde yaptıkları seyahatlerin tasvirleri ile doludur.

Mezarlardan açılmışken şunu da hatırlatayım ki, gerek Orta Asya'da[60] öteden beri Türklerin oturdukları bölgelerde, gerek Anadolu'da, Pelasgların Lydialı adı ile oturmuş oldukları kısımlarda[61], Etrüsk mezarlarına benzeyen, tepecik halinde mezarlar mevcuttur.

Böylece arkeolojik delillerime geçmiş olduğumu görüyorum. Bu deliller bana Etrüsk sanatının hususiyetleri ile Orta Asya'daki eski Türk sanatının hususiyetlerini mukayeseye vesile olacaktır.

---

57 Sophus Bügge'ye göre Etrüskler bazen UNİ, bazen ANİ derlerdi. ("Etruskische Forschungen und Studien", Viertes Heft. Stuttgart. 1883, s. 41.

58 V. Katanof, "Minusinsk bölgesinde seyahatten notlar", Kazan 1897, s. 37-39

59 W. Deecke, "Etruskische Forschrungen und Studien" Sechstes Heft. Die Etruskische Beamten und Priester Titel, s. 59, Stuttgart 1884.

60 Burada Orta Asya tabiri Rus bilginlerinin kullandıkları dar ve teknik manada değil, Sibirya ve Kırımı da içine alacak şekilde geniş manada kullanılmaktadır.

61 Bahis konusu mezarlar, İzmir civarındaki, Bin Bir Tepe diye bilinen mezarlardır.

VII

ARKEOLOJİK DELİLLER

Talihin garip cilvelerinden biri şudur ki, İtalya'da Etrüsk mezarlarının dikkati çektiği sırada, Rus çarlarına Orta Asya'da ve Sibirya'nın bir çok yerlerinde hazine dolu mezarların bulunduğu haber veriliyordu. İşte Avrupa müzelerinin Etrüsk sanat eserleriyle dolduğu sıralarda da, Rus müzeleri ve bilhassa Petersbug'daki Ermitaj müzesi, vaktiyle Türk İmparatorluğu'na ait topraklar olup, sonradan birer Rus vilayeti haline gelmiş bölgelerdeki mezarlardan çıkarılan hazinelerle dolup taşmağa başlamıştır. Söz konusu mezarları kaplayan ve hep türkçe ad taşıyan dağ ve nehirlerin civarında bulunan höyüklere yerli halk tarafından "kurgan" denilmekte idi. Bu kelime eski türkçede ("kurmak" mastarından) yapı manasına gelirdi. Orta Asya'da, bu mezarların bulunması Rus bilginleri bakımından içinden çıkılmaz müşkül durumlar yaratmıştır[62].

Tarafsız bilinen Rus bilginleri bile kurganları iki kategoriye ayırmışlardır: Bronz çağı kurganları, demir çağı kurganları. Demir çağında Orta Asya'nın anılan bölgelerine, hep Türklerin oturmuş olduğu bilindiğinden, bu çağda yapılmış kurganların Türklüğe ait olduğu inkâr etmek mümkün değildi. Bronz çağına ait kurganlara gelince, bunlarda bulunan sanat eserlerine ayni motifler ve ayni teknik görüldüğü halde, bu eserlere Türk olmayan sahipler

---

[62] Bir taraftan Rus İmparatorluğu'na tabi Türk kavimlerini hor görmeleri, bit taraftan da kazıların meydana çıkardığı yüksek medeniyete karşı duydukları hayranlık bu bilginleri mevcut tarihî ve ilmî gerçeği kabul etmelerini imkânsız kılmıştır. Söz konusu gerçeği itiraf etmemek için, bu bilginler kurnazca formüllere baş vurmağa mecbur olmuşlardır. Mikail Gryaznov adlı Rus arkeologu 1969 da fransızca olarak yayınlanmış "Güney Sibirya" (Editions Nagel, Genève) adlı eserinde bakın neler diyor: "Daha önceleri muayyen bir medeniyetin şu veya bu unsurunun hangi millete ve hangi ülkeye ait olduğunu tayin etmek büyük mesele teşkil ediyordu… 1939 dan sonra, bütün Sovyet arkeologları… araştırmalarını tarihî maddiyetçilik prensbi açısından yapmışlar ve bilhassa eski toplulukların ekonomik hayatının gelişme derecesini incelemeği hedef edinmişlerdir…" (s. 21, 24, 42) ….

Göründüğü gibi, Orta Asya medeniyetinin Türk kavimlerine at olduğunu gizlemek için, bu medeniyeti yaratanların etnik menşei hakkında hiçbir şey söylemeksizin, onları sadece ekonomik gelişmeleri açısından incelemek modası icat edilmiştir.

Arkeolog Gryaznov, bütün peşin hükümlerine rağmen, ilmî gerçeğin kırıntılarının kaleminden dökülmesine mani olamamaktadır… (Kurganların göz önüne serdiği ince medeniyetin Türklere ait olduğuna dair bu gerçek Yirminci Yüzyılın şüphesiz en büyük ilmî kazancıdır.) Sovyet bilgini şöyle demeğe mecburdur:

"… en büyük keşif 1039–1940 yıllarında, Kopiona köyü civarında, Kırgız asilzadelerine ait zengin bir mezarın ortaya çıkarılması olmuştur. Bu mezar altından yapılmış önemli sanat eserleriyle doludur." (s. 20)

HERKES BİLİYOR Kİ, KIRGIZLAR HALİS TÜRKTÜR…

Bilgin devam ediyor:

"Kudirgede yapılan kazılar da çok önemlidir. Çünkü bunlar Altay Türklerinin kültür ve sanatının tetkiki bakımından yeni bilgiler getiren vesikalar sağlamıştır." (s. 21)

"1946 ile 1954 arasında, bu kitabın yazarı… ilk defa olarak Sibirya'da, bronz çağı, demir çağı ve Türk çağına ait ufak köyler bulmuştur." (s. 22)

SANKİ BU BÖLGELERDE TÜRK OLMAYAN ÇAĞLARIN BULUNDUĞUNA DAİR İLMÎ DELİL VARMIŞ GİBİ...

Rus bilgini bir de şöyle demektedir:

"... Altay'ın Pazırık tipindeki zengin kurganları (münasebetiyle...), Kisselev, ilk defa olarak, 1949 da, bunların İsa'dan önce 5 inci ve 3 üncü Yüzyıllara ait İskit sanatı olduğunu reddetmiştir. Çünkü bu kurganlarla Moğolistan'daki Hunların ve Karadeniz bozkırlarındaki Sarmatların kurganları arasında benzerlik bulmuştur." (s. 39)

HERHANGİ TARAFSIZ BİR ANSİKLOPEDİYİ AÇIP BAKACAK İNSAN SARMATLARIN TÜRK OLDUKLARINI ANLAYACAKTIR.

arandı. Şimdilik Sovyetlerin resmî ilmi bunlara "İskit sanat hazineleri" adını vermeğe münasip görmektedir.

Nitekim, ekserisi Türk sanat eserlerinden müteşekkil olup, 1967 yılında, Paris'te "Rus sanatı" etiketi altında tertiplenmiş sergi münasebetiyle yayınlanmış katalogta Türk eserlerinin hepsine İskit adı verilmiştir.

Onun için, Etrüsk sanatı ile eski Türk sanatının mukayesesini yaparken, "İskit sanatı hazineleri" adlı kitabı[63] ele almak mecburiyetindeyiz.

İnsan bir yandan bu kitabı, bir yandan da Raymond Bloch tarafından yayınlanmış "Etrüsklerin sanatı"[64] adlı cildi karıştırırsa, Etrüsk sanatı ile eski Türk sanatı arasındaki benzerliğe dikkat etmemesi, hattâ bu benzerlikten dolayı şaşkınlık duymaması mümkün değildir. Her ikisi hayvan tasvirlerine dayanan, her ikisi umumiyetle hayvanların ve bilhassa kurt, arslan, kartal, horoz gibi yaratıkların duruş ve ifadelerinin realist ve canlı temsilinde eşsiz olan bu iki sanat ayni felsefî ve dinî inanışları açığa vurmakta ve sadece ayni konuları, ayni motifleri değil, ayni malzemeyi ve ayni tekniği kullanmaktadır.

Bir yandan Etrüsk, bir yandan da eski Türk sanat hazinelerinin fotoğrafla röprodüksiyonlarının, mukayeseli metoda uygun olarak, ayni ciltte bir araya getirebildiği gün, Etrüsklerin Türk soyuna mensup olduklarına dair arkeolojik delil, burada ileri sürdüğüm tarihî, dinî ve lisanî delillerden daha da ikna edici olacaktır[65].

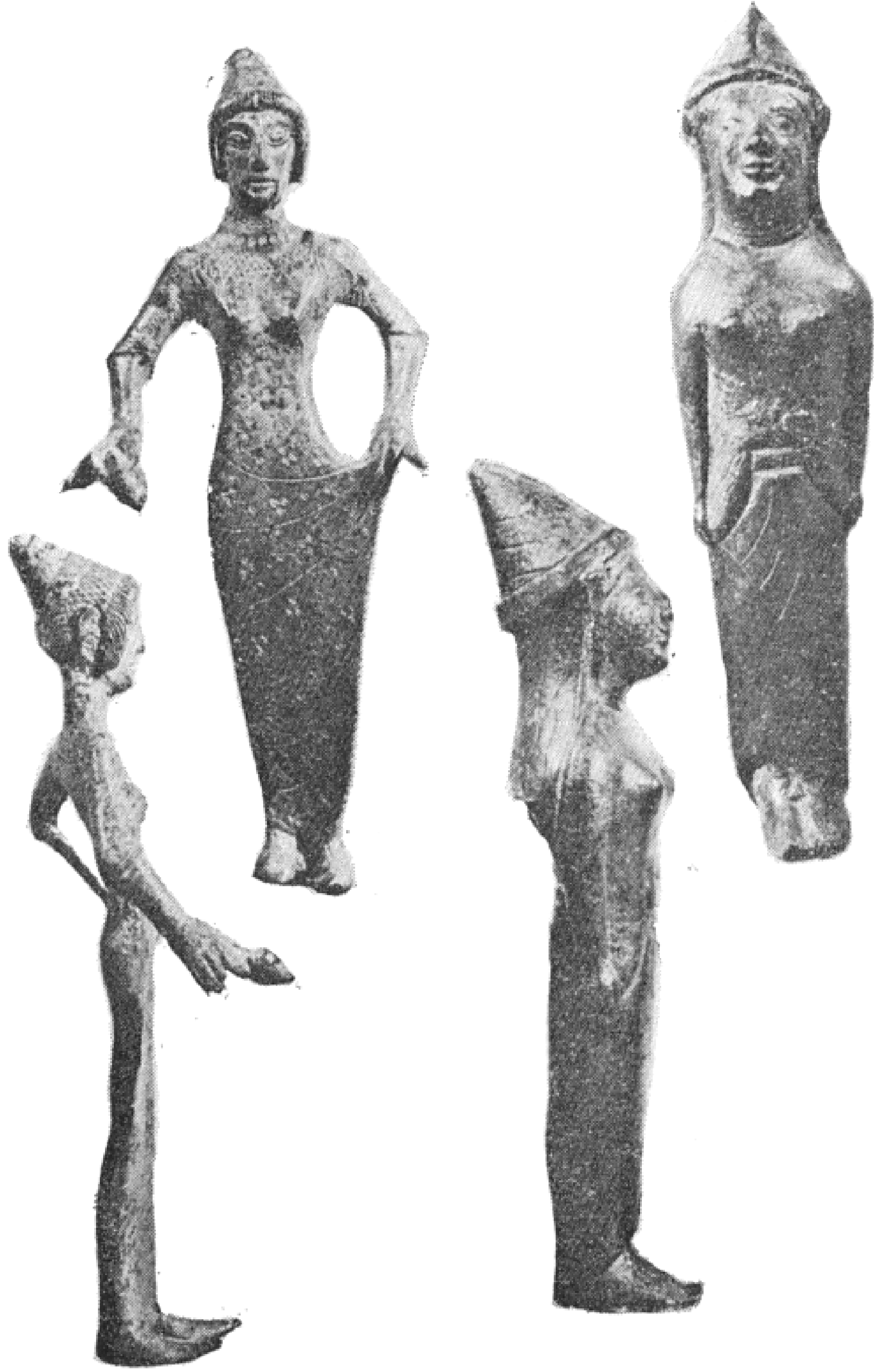
Fakat o gün de, bir çoklarının esef edeceği üzere, "Etrüsk esrarı" ortadan kalkmış olacaktır.

---

[63] Paris, 1969. Libraire Gründ.

[64] Milan 1965. Maison d'edition Il Parnasso.

[65] Bu kitabın sonunda konu bakımından bir iki örnek vermekteyiz. Bu konuların müşterek efsanelere veya dinî inanışlara dayandığını düşünmek mümkündür.

Bugünkü Kırgız ve Başkırt kiyafetlerine benzeyen en eski Etrüsk kiyafetleri. Louvre Müzesi, Paris.

Etrüsk rahibinin geleneksel kıyafetini gösteren bronz heykel (rahibin başlığı Osmanlı devri kavuk ve külahlarını da andırıyor). Gregoriano Müzesi, Roma

Kul-Oba kazılarında bulunmuş bir altın vazo üzerinde görülen kiyafet (Başlık Etrüsk rahibininki gibi kulaklıkla tutturulmuştur). Ermitaj Müzesi, Leningrad.

Üçkenlerle süslenmiş Etrüsk vazosu. M.Ö. VII. Yüzyıl. Tarquinia Müzesi, İtalya

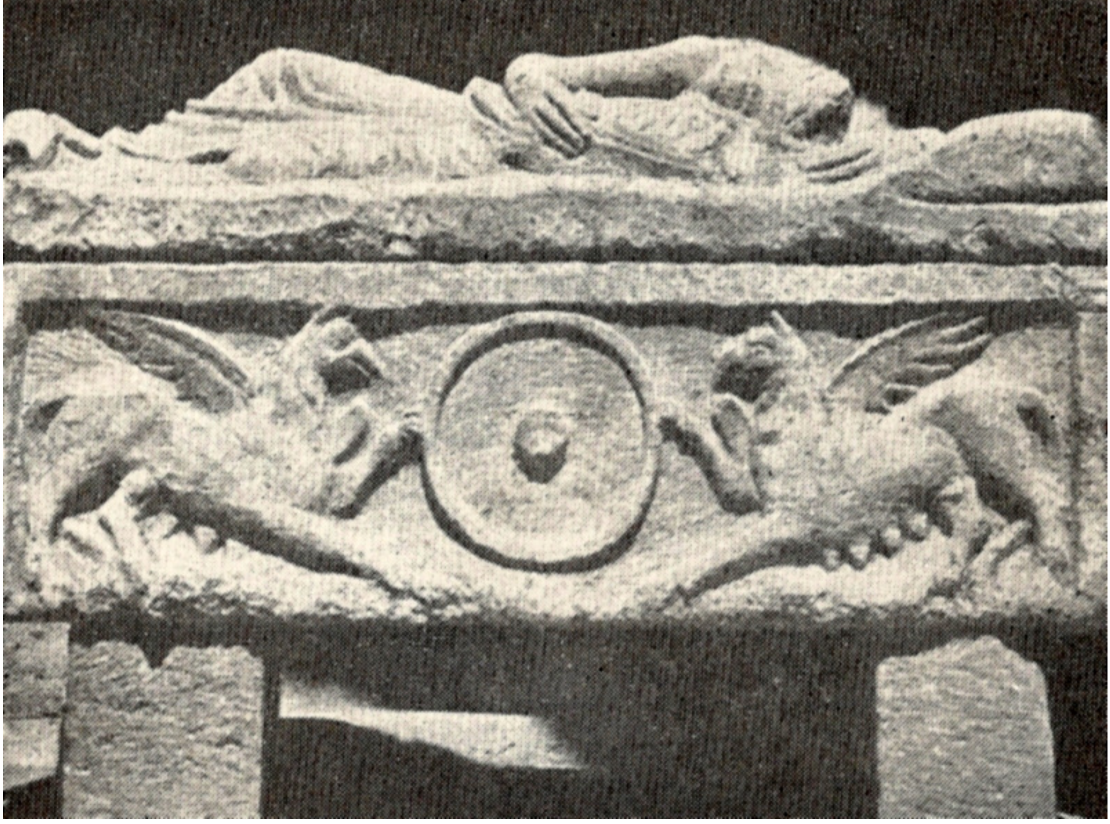
Üçkenlerle süslenmiş olup, eski Türk yurdunda (Minussinski) bulunmuş vazo. M.Ö. Onbirinci Yüzyıl. Ermitaj Müzesi, Leningrad.

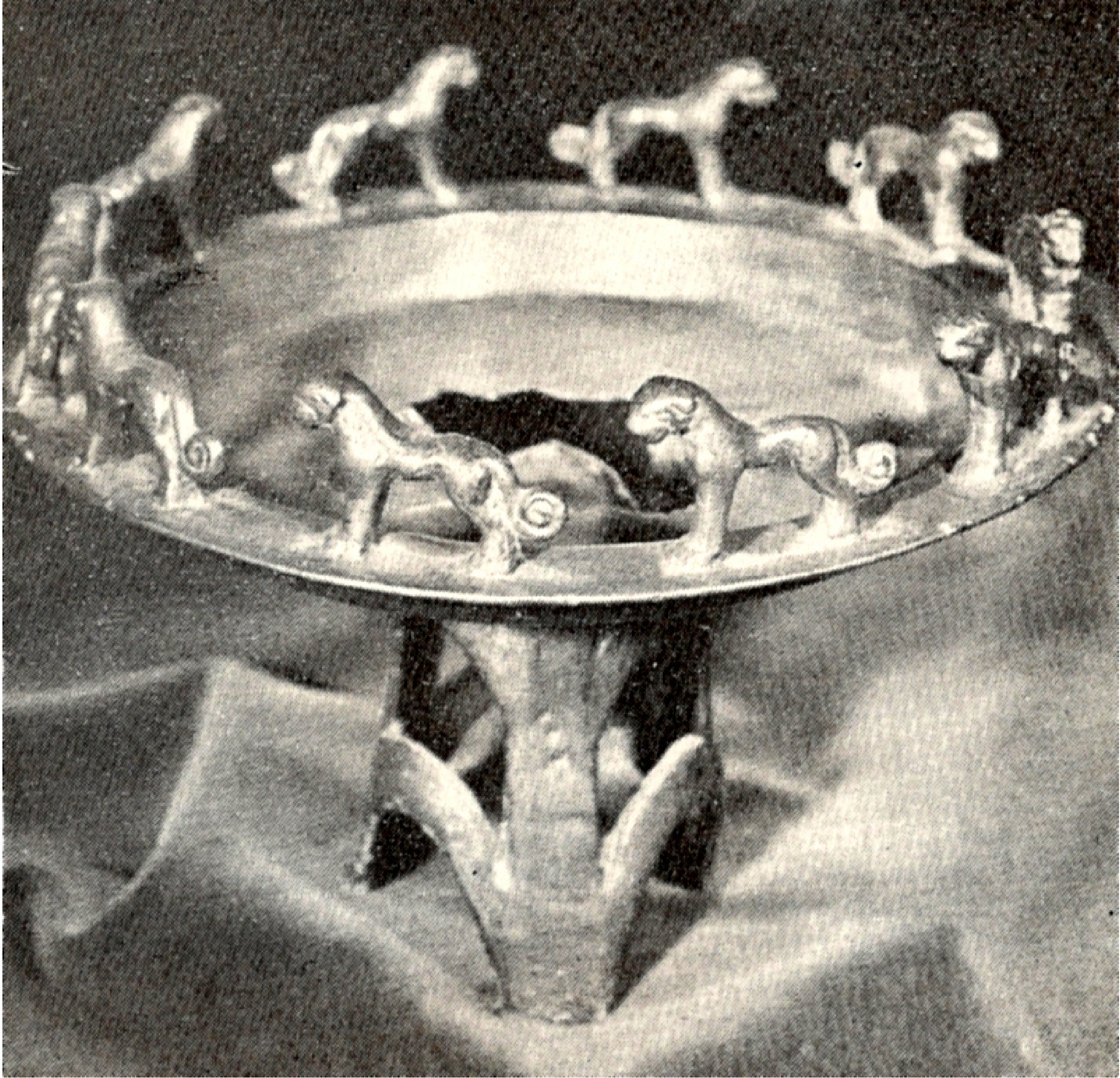
Bir Etrüsk mabedini süsleyen çift at (baş ve ayakların duruşuna sikkat) M.Ö. IV. Yüzyıl. Tarqunia Müzesi, İtalya.

Eski Türklerde Kuşlar (İpekli üzerine işleme) M.Ö. V. veya VI. asır Pazırık, Altay. Ermitaj Müzesi, Leningrad.

Etrüsklerde "griffon" denilen hayali hayvan (Bir mermer tabut üzerinde). Tarqunia Müzesi, İtalya.

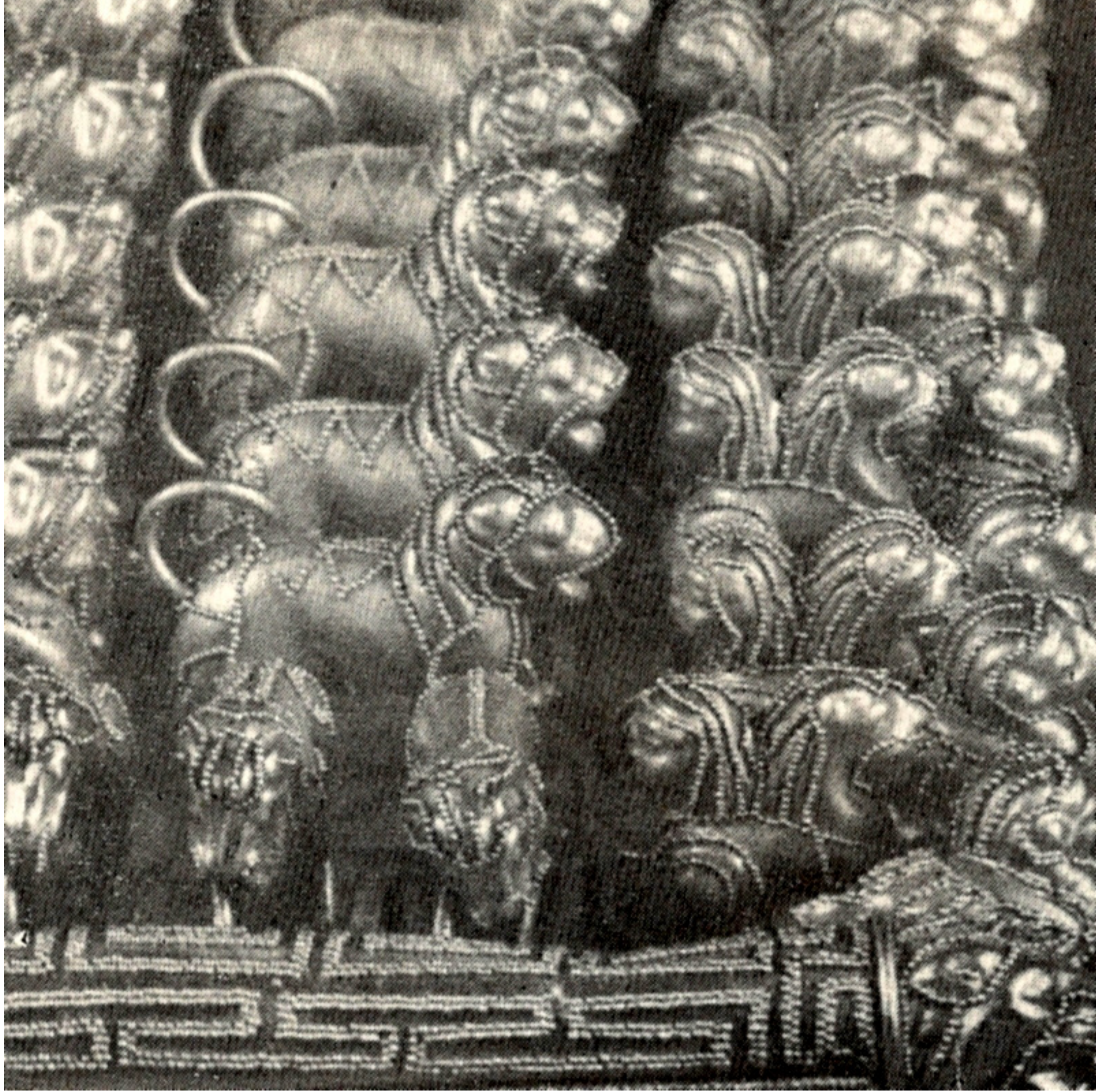
Kazakistan’da bulunmuş bir kap üzerindeki sürü halinde arslanlar. M.Ö. Onuncu Yüzyıl. Ermitaj Müzesi, Leningrad.

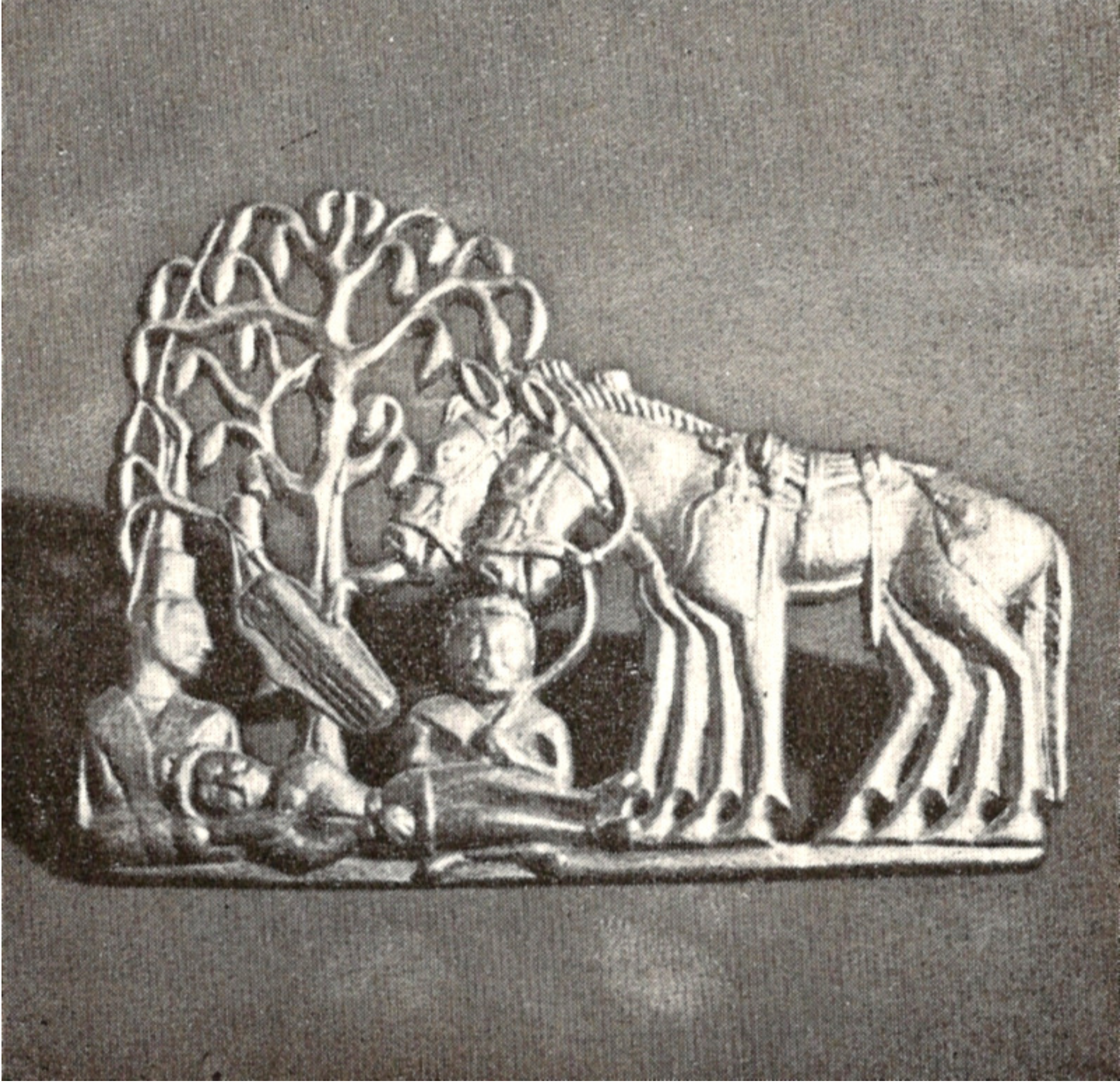
Etrüsklerde kutsal sayılan kuşlar. (Bir freskten) M.Ö. VI. Yüzyıl. Tarqunia. İtalya

Kuban’da bulunmuş bir keçi başı (Yedi Kardeşler kazısında, 4 üncü Kurgan). Emitaj Müzesi, Leningrad.

Bir Etrüsk kemeri üzerinde, sürü halinde arslanlar. M.Ö. VII. Yüzyıl, Villa Giulia Müzesi, Roma

Altaylarda bulunmuş bir altın kemer üzerindeki çift at (baş ve ayakların duruşuna dikkat). M.Ö. VI. Yüzyıl. Ermitaj Müzesi, Leningrad.

Etrüsklerde kutsal sayılan keçiye ait bir bronz heykel.
M.Ö. VI. Yüzyıl Floransa Arkeoloji Müzesi.

Kul-Oba'da bulunmuş bir gümüş vazo üzerindeki "griffon" lar. (Bir boğaya saldırış halinde). Ermitaj Müzesi, Leningrad.

Etrüsklerde balta. M.Ö. VI. Yüzyıl.
Floransa Arkeoloji Müzesi

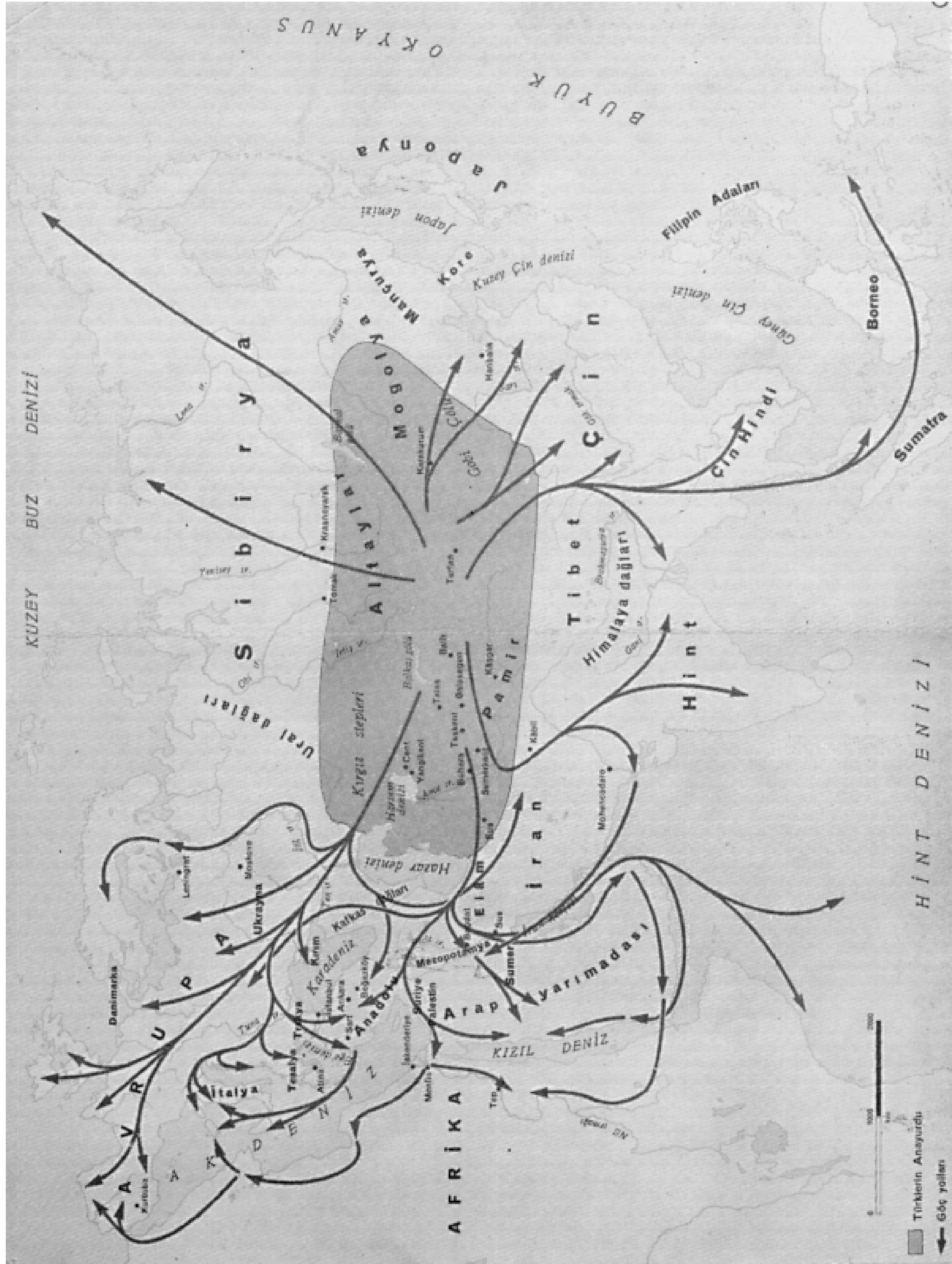
Kelermes'de bulunmuş altın saplı balta. Birinci Kurgan.
Ermitaj Müzesi, Leningrad.

Etrüsklerde ayna. Gregoriano Müzesi, Vatikan.

Eski Türklerde ayna. M.Ö. V. veya VI. Yüzyıl, Altay, Pazırık, II, Ermitay Müzesi, Leningrad.

TÜRKLERDE GÖÇ YOLLARI
Prof. Afif Erzen ve Prof. Ugo Dettore'nin Büyük Tarih Atlası'ndan alınmıştır.
(Arkın Kitabevi – İstanbul)